

## Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun Tarihi

The History of Begil Oglu Emren'in Boyu

### Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki dokuzuncu boy Begil Oğlu Emren'in Boyu'dur. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türkiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun eski devirlere, Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzanan bir en alt tabakası olabilir. Bu boyun en alt tabakasında Türk tarihinin en büyük dönemeçlerinden biri olan geyik kültüründen atlı kültüre geçişin bir yansıması yer alıyor olabilir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki Emren, tarihin derinliklerinden gelen ve Orta Asya'da geniş yayılım gösteren Mergen destanlarının, efsanelerinin Dede Korkut varyantıdır. Semek-i Ayyar'da (y:1189) Ermen, Dede Korkut Kitabı'nda (y:15.-16. yy.) Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda Emren ve ayrıca Emen, Türkmenistan varyantında (y:20. yy.) Imra Boyu'nda Imra, Korkut'un Kabri Kazıldı Boyu'nda Mergen olarak geçen bu adın hatıraları tarihin derinliklerinden gelmektedir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Özellikle destanın İskit-Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan kökleri olan Köroğlu Destanı'yla olan ilgisi, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun da bu döneme uzanan bir alt tabakası olduğunu düşündürmektedir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türkiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle bu tabaka destanda önemli bir yere sahiptir. Begil Oğlu Emren'in Boyu açık bir şekilde, Türk Dünyası'nın en büyük destanlarından biri olan Köroğlu Destanı'yla ilgilidir. Semek-i Ayyar Hikâyesi, Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun ve aynı zamanda Türk destanları arasında önemli bir yeri olan Köroğlu Destanı'nın tespit edilmiş en eski varyantıdır. Begil Oğlu Emren'in Boyu ve Köroğlu Destanı, farklı Oğuz/Türk boylarının olaylara farklı bakış açılarını yansıtmaktadır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki Emren ile Dede Korkut'ta Dış Oğuz beyleri arasında adı geçen Büğdüz Emen destanın alt tarihi katmanlarında aynı

### Dursun Can EYÜBOğLU

İstanbul/Türkiye

e-mail:  
dursuncaneyuboglu@  
gmail.com

orcid:  
0000-0003-4163-0976

### Atf

Citation

Eyüboğlu, Dursun Can  
(2023). Begil Oğlu  
Emren'in Boyu'nun  
Tarihi. *Babür*, 2(2),  
141-172.

### Yayın Tarihi

Publication Date  
08.11.2023

kişidir. Aynı tip zamanla varyantlaşarak iki ayrı kişi haline gelmiştir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun Imra adlı bir Türkmenistan varyantının olması, boydaki birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun tarihi incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Dede Korkut, Begil, Emren, Mergen, Tarih.

### Abstract

The ninth epic in the Book of Dede Korkut is Begil Oğlu Emren'in Boyu. There are many historical-epic-legendary-mythological layers in Begil Oğlu Emren'in Boyu, the oldest of which dates back to the depths of history. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Begil Oğlu Emren'in Boyu: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer, the Gokturk-Turgesh Layer, the Oghuz Layer. There may be a lowermost layer of Begil Oğlu Emren'in Boyu dating back to ancient times, a few thousand B.C. There may be a reflection of the transition from deer culture to equestrian culture, which is one of the greatest turning points in Turkish history, in the lowest layer of this epic. Emren in Begil Oğlu Emren'in Boyu is the Dede Korkut variant of the Mergen epics and legends, which come from the depths of history and spread widely in Central Asia. Ermen in Semek-i Ayyar (w:1189), Emren in the Begil Oğlu Emren'in Boyu in the Book of Dede Korkut (w:15.-16th century), and also Emen, Imra in the Turkmenistan variant (w:20th century) in the Imra Boyu and Mergen in the Korkut'un Kabri Kazıldı Boyu, memories of this name come from the depths of history. There may be a lower layer of Begil Oğlu Emren'in Boyu dating back to the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period. In particular, the epic's relevance to the Koroglu Epic, which has its roots in the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period, suggests that Begil Oğlu Emren'in Boyu also has a lower layer extending to this period. A lower layer of Begil Oğlu Emren'in Boyu is related to the Gokturk-Turgesh period. Especially this layer has an important place in the epic. Begil Oğlu Emren'in Boyu is clearly related to the Koroglu Epic, one of the greatest epics of the Turkish World. The Semek-i Ayyar is the oldest known variant of Begil Oğlu Emren'in Boyu in Dede Korkut, and also Koroglu Epic, which has an important place among Turkish epics. Begil Oğlu Emren'in Boyu and the Epic of Koroglu reflect the different perspectives of different Oghuz/Turkish tribes on events. A lower layer of Begil Oğlu Emren'in Boyu is related to the Oghuz period. Emren in Begil Oğlu Emren'in Boyu and Bugduz Emen, who is mentioned among the Outer Oghuz Chiefs in Dede Korkut, is the same person in the lower historical layers of the epic. The same type changed over time and became two separate people. The existence of a Turkmenistan variant called Imra of the Begil Oğlu Emren'in Boyu and many place names in the epic, date back to before the 10th-11th centuries, when the Oghuzs were in Central Asia. The top layer of Begil Oğlu Emren'in Boyu is related to the later periods. In this study, the history of Begil Oğlu Emren'in Boyu in Dede Korkut was examined.

**Keywords:** Dede Korkut, Begil, Emren, Mergen, History.

## 0. Giriş

Dede Korkut Kitabı (Musevi, 2000: 273-274); 18. yüzyılda Jacop Reyşke (1716-1774) tarafından ilk nüshası Dresden Kütüphanesi'ne kaydedilen, Henricus Orthobius Fleischer tarafından Dresden Kütüphanesi'nde keşfedilen, 1815 yılında Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) tarafından ilk bilimsel çalışması ve yayımı yapılan, 1859 yılında Theodor Nöldeke (1836-1930) tarafından bir kopyası çıkarılarak Almanca'ya çevrilen ve bu nüshası 1922 yılında Wilhelm (Vasiliy Vladimiroviç) Barthold (1869-1930) tarafından Rusça'ya çevrilen, 1916 yılında Kilisli Muallim Rifat Bilge (1874-1953) tarafından Türkçe Arap alfabesiyle yayımlanan ve Türkiye'de ilk bilimsel çalışması yapılan, 1938 yılında Orhan Şaik Gökyay (1902-1994) tarafından Türkçe Latin alfabesiyle yayımlanan, 1939 yılında Hamit Araslı (1909-1983) tarafından Azeri Türkçesi'nde Latin alfabesiyle yayımlanan, 1950 yılında Ettore Rossi (1894-1955) tarafından Vatikan Kütüphanesi'nde ikinci nüshası bulunan, 1958 ve 1963 yıllarında Muharrem Ergin (1923-1995) tarafından nüshaları karşılaştırılmak suretiyle yayımlanan önemli bir eserdir (Eyüboğlu, 2019: 47-48). 2019 yılında içerisinde Dede Korkut'un soylamalarının ve bir boyunun da yer aldığı yeni bir el yazması da bilim dünyasına duyurulmuştur.

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindekiler bakımından ise *Oğuzname* denilmiştir (Ergin, 1989: 30). Günümüzde Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; bu nüshalardan biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri ise 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genellikle Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın, Dresden nüshası on iki, Vatikan nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964: Ön Söz). 2019 yılında Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunarak bilim dünyasına duyurulmuştur (Ekici, 2019: 9-14).

Dede Korkut Hikâyeleri'nin hepsinde kurgu bakımından ortak noktalar vardır. Hikâyelerin başında kahraman bazı haksızlıklara ya da kötülöklere uğrar ve bunlarla baş etmeye çalışır. Hikâyelerin ortalarında kahramanlar birbirine benzer tehlikelerle karşılaşır, bu tehlike genelde düşmandır. Kahramanın başı derde girer, tutsak olur. Hikâyelerin sonuna doğru birileri, Oğuz yiğitleri kahramanı kurtarır, sonuçta kahramanlar her türlü zorluğu yener (Üstünova, 2008: 139).

Dede Korkut Hikâyeleri'ni elimizdeki şekli ile tespit eden sanatkar, her hikâyeyi ayrı olarak işlemeye önem vermiş ve her hikâyeye en büyük etki kuvveti verebilmek için de elindeki malzemeyi istediği şekilde kullanmaktan çekinmemiştir. Bu nedenle hikâyelere bir bütün olarak bakıldığında anlatı, tip ve olay tekrarları ve benzerlikleri göze çarpar. Ancak her hikâyeye çok iyi bir şekilde düzenlendiği ve bağımsız bir bünyeye büründüğü için, bu tekrar ve benzerlikler insanı rahatsız etmez, aksine eserin sıcak atmosferi içinde insanı tanıdık bir hava gibi karşılar (Ergin, 1989: 25).

Dede Korkut Kitabı'ndaki dokuzuncu boy Begil Oğlu Emren'in Boyu'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun tarihini inceleyeceğiz.

### 1. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun Tarihi

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, 3) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 4) *Oğuz*

*Tabakası* başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeleri ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 6) *Üst Tabaka* başlığı altında inceleyeceğiz.

### 1.1. Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun eski devirlere, Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzanan bir en alt tabakası olabilir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun mitolojik kökleri olabilir. Çünkü, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda ata ve geyiğe vurgu yapılmaktadır. Bu bakımdan bu boyun en alt tabakasında Türk tarihinin en büyük dönemeçlerinden biri olan geyik kültüründen atlı kültüre geçişin bir yansıması yer alıyor olabilir. Destanda geyiğin ve atın önemli bir yer tutması, destanın geyik kültür ve medeniyetinden atlı kültür ve medeniyetine uzanan, yüzlerce, binlerce yıllık bir geçiş dönemini yansıtan bir alt katmanı olduğunun bir yansıması olabilir. Geyik ile ilgili bazı epitotlar Dede Korkut'un Türkmen varyantında da vardır.

Bi Xun'a göre, Abdülkadir İnan'ın dikkat çektiği gibi, yer su ilahının temsilcisi dağ olup ona inanma ve tapmalar, genellikle yüce dağ ve mağaralara inanma ve tapma adı altında toplanmıştır. Dolayısıyla, yüce dağ ve mağaralara tapma Şamanlıkta çok önemli bir konu olmuş, yüce dağ ve mağaralar tapınma aracı olarak eski efsanelerde çok güçlü bir Tepegöz şeklinde ifade edilmiştir. Sonraki Kazak halkına göre, Tepegöz insan şeklinde olup, çok uzun boylu ve insanüstü güce sahip, sadece alında parlayan bir tek gözlü ve işi insanları yemek olarak tasvir edilmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy ise bugün Tepegöz'le ilgili bilinen en mükemmel efsanedir ve eskiye ait Tepegöz destanıdır. Bu tür Tepegöz efsaneleri Çin'deki Altay dil ailesine mensup milletler arasında çok yaygın olup, hatta doğudan Avrasya'yı aşarak Yunan efsanelerine girmiştir. Günümüze kadar gelen Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü anlatı eserlerinde, Tepegöz'e rakip kahramanın adına genellikle *Mergen* sözcüğu eklenir ki, bu sözcük, Altay dil ailesine mensup milletler için ortak bir arkaik kelimedir. Türkçe konuşan halkların efsanelerine göre, eskiden Yurgin adında bir yer ilahı olmuştu, Yurgin'in oğlu olan *Mergen* ise av ilahıdır. Kahramanın adına eklenen *Mergen* bu kahramanların aslında ilkel balık avcılığı dönemindeki efsane kahramanları olduklarını göstermektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'daki kahraman Basat'ın aslan tarafından beslenip büyütülmesi ve yarı insan yarı hayvan görünümünde olması da onun ilkel döneme ait bir ilah olduğunu göstermektedir (Xun, 2000: 472-477).

Bi Xun'a göre, Çin'in kuzeydoğusunda yaşıyan Evenkiler arasındaki *Mergen*'in Tepegöz'le olan mücadelesi ve Kazak Türklerindeki *Alik Mergen*'in Tepegöz'ü yok edişi vb. rivayet ve hikâyeler, Tepegöz'ün ve onunla ilgili hikâyelerin eskiliğini, balık avcılığı döneminin ürünleri olduklarını göstermektedir. Tepegöz ise ilkel insanların dağlara ve kaya mağaralarına tapmalarını anlatmak için kullanılmıştır. Altay dil ailesine mensup milletlerin atalarına göre, yüce dağların tepelerindeki mağaralarında Tepegöz yaşardı, onun için bu milletlerin Tepegöz'le ilgili anlatılarında, Tepegöz anlatılırken hemen hemen hepsinde onun yüce dağların tepelerinde saklandığı veya yüce dağ tepelerindeki kaya mağaralarında gizlendiğinden bahsedilmektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy, Tepegöz'ün ortaya çıkışının eski dönemdeki yüce dağ ve mağaralara tapmayla doğrudan ilişkili olduğunu

göstermekte ve eski dönemde yaygın olan dağa tapınma ve ibadet etme adetini ifade etmektedir ki, yüce dağ ve mağaralara tapma Şamanlığın önemli konusudur (Xun, 2000: 472-477). Bi Xun bu tespitleri oldukça değerlidir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, Begil'in geyik avındaki hünerinden şöyle bahsedilmiştir:

*“Üçyüz altmış altı alp ava binse, kanlu geyik üzerine yöriyiş olsa Begil ne yay kuraradı, ne oh ataradı. Heman yayı bileğinden çıkaruradı, buganun, sığınun boynuna ataradı. Çeküb turgururadı. Aruk olsa kulagın dilleridi, avda bellü olsun deyü. Amma semüz olsa bogazlaradı. Eger beyler geyik alsa, kulagı dilük olsa “Begil sevincidür” deyü Begile gönderürleridi”* (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 157).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, Emren, babası Begil'in isteğiyle onun giysilerini giyip, atını alıp Begil'in görünümüne bürünerek düşmanla savaşmaya gitmiştir:

*“Begil eydür: “Öleyim agzun için, oğul. Ola kim menüm geçmiş günümü andurtmayasın” dedi. “Mere, geyimüm getirün, oğlum geysün. Al aygırım getirün, oğlum binsün. El ürkmedin oğlum meydana varsun, girsün” dedi. Oglanı tonatdılar”* (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 161).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, düşman, babası Begil'in giysilerini giyen, atına binen Emren'i Begil sanmışlardır:

*“Kafırlar eydür: “Bu at begilün-dür; biz kaçırız.” Tekür eydür: “Mere, onat görün! Bu gelen Begilise sizden öndin men kaçaram” dedi. Gözci gözledi, gördi kim at Begilün, Begil üzerinde degül, amma bir kuş denlü oğlan-dur”* (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 162).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, Begil bir geyik avcısı olduğundan, oğlu Emren'in de babası yanında yetişip onun avcılığını öğrenip devam ettirdiği düşünöldüğünde, Emren de bir geyik avcısıdır. Geyik avından dönen yaralı babası Begil'e yardımcı olurken Emren için *“Aslan enügi yene aslandur”* da denmiştir. Emren, düşman üzerine yürürken babasının elbiselerini giyerek onun görünümüne bürünmüş ve onun adına savaşmıştır. Emren, bir anlamda babası Begil'in bir kopyasıdır. Belki de aynı tip/kişi, efsanenin tarihileşme-destanlaşma sürecinde baba-oğul olarak iki tipe/kişiye evrilmiş olabilir.

Türkmenistan varyantında, *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'nda, Ural Dağı eteğinde yaşayan, hanları Karlı Han olan Oğuzların Kayı il-ulusundan *Mergen* adlı iyi bir avcı, avladığı geyiğin inlediğini duyunca, ok yayını atmış, avı bırakmış, kendini öldü düşünmüş. Avcı Mergen, Korkut Ata ile görüşüp, onun sazını, destanını işitip, öğütünü alınca, alkışı kabul olursa tekrar yaşarım diye düşünmüş. Karlı Han'ın da bunu uygun görmesiyle, bir kardeşiyle bir oğlunu Korkut Ata'yı çağırmaya göndermiş. Korkut Ata, onlarla birlikte Ural Dağı eteğine gelmiş, söz söylemiş, boy boylamış, öğüt vermiştir:

*“Şimdi haberi kimden al. Ural dağı eteklerinde oturan Oğuz il-ulusundan al. Burada Oğuzların Kayı il-ulusu yaşıyordu. Çok soğuktu. Çok kar yağardı. Bu yüzden, burada oturan Oğuzlara Kayı ya da Kaylı ili denilirdi. Kayı halkı av avlar; mal sürülerine bakar; varlıkça yaşardı. Kayı il-ulusunun hanına Karlı han derlerdi. Bu han yiğit, güçlü-kuvvetli, halkına hizmetli, yoksullara karşı eli açıktı. Bunun için onu çok severlerdi. Kayı il-ulusunun içinde Mergen adlı bir avcı vardı. Bu kişi, avını elinden kaçırmadan yakalardı. Uzun yıllar av avladı. Mergen yine günlerin birinde ava çıktı, çok hayvan avladı. Avlanıp gezerken bir ağırbaşlı geyiğe rastladı. Bu geyiği canlı olarak tutmak istedi. Fakat tutmadı. Sonunda Mergen*

geyiği ciğerinden yaraladı. Bunun üzerine geyik omno oturup (ön ayaklarını eğip oturmak) Mergen'e bakmaya başladı. Acı acı inledi, böğürdü. Mergen de bunu görüp tövbe etti, avlanmayı bıraktı, ok-yayını da fırlatıp attı. Kendisini öldüm hesap etti. İnce ince düşünde, kendi kendine; - "Ölmeden önce Korkut Ata ile görüşeyim; sazını, namesini-destanını dinleyeyim. Öğüt, nasihat alayım. O dua etsin, dileği kabul olsun, ben yine yaşayayım." dedi. Bu maksatla Mergen, Karlı hanın huzuruna çıktı. Olanları anlattı. Korkut Ata'yı çağırmak istediğini bildirdi. Karlı han, Mergen sözlerini yerinde buldu. Mergen evine geldi. Bir kardeşini ve bir oğlunu yanına çağırıp, onlara yol hazırlığı yapmalarını istedi. Korkut Ata'yı çağırmak için yola düştüler. ... Sonunda Türkistan'a, öz mekanına dönme hazırlığı yapılırken Mergen'in habercileri geldiler. Kendilerinin çağırıcı olduklarını Korkut Ata'ya bildirdiler. Korkut Ata yol hazırlığına girişti. Şadı han ile vedalaşıp yola çıktı. Korkut Ata, Ural dağı eteğindeki il-ulusa yaklaştığında karşılandı. Kayı il-ulusu ve Karlı han, Korkut Ata'nın yoluna çıktılar. Korkut Ata, atından indi, onlarla selamlaştı, hal-hatır soruştular. Onlarla birlikte Mergen'in evine gelindi. Bundan sonra Mergen'in evi ulu bir meclise döndü. Bu mecliste Korkut Ata söz söyledi, boy boyladı, öğüt-nasihat etti. ... Şimdi haberi kimden al. Mergen'in meclisinden al. Mergen, Korkut Ata ile geldikten sonra ulu meclis başlamıştı. Kayı ilinin hemen hemen hepsi geldi. Korkut Ata bu mecliste söz söyledi, boy boyladı, name-destan ayıttı. Meclise gelenler Korkut Ata'nın kutlağ sözlerini işitmek istediler. Korkut Ata, Mergen'e dileklerde bulunup şöyle dedi: ... Korkut Ata bu sözleri söyledikten sonra, oradaki insanların tamamı bir ağızdan "Ayıttığın doğru, dediğin olsun, Mergen'in günahını Allah başıulasın." deyip dua ettiler. Böylece meclis de sozuldu." (Rahmanov, 1997: 109-110).

Türkmen varyantındaki *Gorkutın Gabrı Kazıldı* (Korkut'un Kabri Kazıldı) Boyu, Korkut Ata'yı merkeze alan, ana konusu ve başkahramanı Korkut Ata olan, Korkut Ata'nın bizzat olaylarda aktif bir şekilde rol oynadığı bir anlatıdır. *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'nda, Korkut Ata, il il, oba oba gezerek Oğuz kabilelerinde, çeşitli amaçlarla toylara katılmakta, saz çalmakta, destan söylemekte, öğüt vermekte, ad koymakta ve Oğuz boylarının çeşitli sorunlarını çözmektedir. Tıpkı Dede Korkut Kitabı'ndaki destanlarda olduğu gibi, *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'nda da aslında Oğuz-Türkmen tarihinin çeşitli dönemlerine ait çok sayıda tabaka tek bir zamana; Korkut Ata'nın yaşadığı zamana ve tek bir devlete; Oğuz Devleti dönemine indirgenmiştir. Oysaki, Korkut Ata'nın çeşitli amaçlarla yanlarına gittiği bu Oğuz boylarına dair verilen çeşitli bilgiler -bunların bir kısmı mitolojik, bir kısmı destani-hikâyevi, bir kısmı sadece rivayet niteliğindedir- bunu açıkça göstermektedir; hatta Korkut Ata'nın gittiği bazı Oğuz boylarına ait bilgiler, aslında bunların ayrı birer destan olup, tarihi süreç içerisinde bu destanların çok küçülerek *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'na dahil olduğu anlaşılmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 642). Yani *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'nda çok sayıda destan küçük birer epizot haline gelerek tek bir destan olarak kaynaşmıştır.

Türkmenistan varyantında, *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'ndaki geyik avcısı Mergen epizotu, destanın alt tabakasında, Dede Korkut Kitabı'ndaki Begil Oğlu Emren'in Boyu ile ilgilidir. Bu epizot aynı zamanda, alt tabakada, Altay halklarının inanışlarındaki av tanrısı Mergen ile ilgilidir. *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'ndaki avcı Mergen ile av tanrısı Mergen'in adı da birebir aynıdır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki Emren adı açık bir şekilde Mergen'i çağırılmaktadır. Altay halklarında ortak olup tarihin derinliklerinden gelen bir inanış olduğu belli olan av tanrısı Mergen ile *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'ndaki avcı Mergen ve

Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki avcı *Emren* arasında en alt tabakada bir bağlantı olabilir. Büyük olasılıkla, ad, işlev ve konu benzerlikleri açık olan; Altay halklarındaki *Mergen*, Dede Korkut'taki *Mergen* ve *Emren*'in en eski arketipidir. Kökleri tarihin derinliklerine uzanan Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda ve Begil ve Emren tiplerinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır.

Bi Xun'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Tepegöz'le ilgili bilinen en mükemmel efsanedir ve eskiye ait Tepegöz destanıdır. Bu tür Tepegöz efsaneleri Çin'deki Altay dil ailesine mensup milletler arasında çok yaygındır. Hatta doğudan Avrasya'yı aşarak Yunan efsanelerine de girmiştir. Günümüze kadar gelen Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü anlatı eserlerinde, Tepegöz'e rakip kahramanın adına genellikle *Mergen* sözcüğü eklenir ki, bu sözcük, Altay dil ailesine mensup milletler için ortak bir arkaik kelimedir. Türkçe konuşan halkların efsanelerine göre, eskiden Yurgin adında bir yer ilahı olmuştu, Yurgin'in oğlu olan *Mergen* ise av ilahıdır. Kahramanın adına eklenen *Mergen* bu kahramanların aslında ilkel balık avcılığı dönemindeki efsane kahramanları olduklarını göstermektedir (Xun, 2000: 472-475).

Moğolistan'ın önemli bir kesimi tarihin eski devirlerinde sularla kaplıydı. M.Ö. 100 binlere kadar tarihlenen Hovd bölgesinde çeşitli boyalarla yapılmış mağara resimlerinde ördekler ve bazı su hayvanlarının tasvirleri görülebilmektedir. Bir zamanlar Moğolistan'ın orta güneyinde, yani en azından Gobi Çölü tarafında M.Ö. 100 binler civarında denizle veya suyla ilgili kaynaklar vardır (Taşağıl, 2017: 86). Çin kaynaklarında *Hanhay* yani *kuru deniz* diye bir tabir vardır. Bu tabir genelde Gobi Çölü için kullanılmıştır (Taşağıl, 2017: 33). Prehistorik yani tarih öncesi çalışmalar açısından Moğolistan çok önemli tarihi kaynaklara ev sahipliği yapmaktadır. Tarih öncesi devirlerde ırmakların, göllerin hatta bir iç denizin var olduğu ama bunların daha sonra değişerek Gobi Çölü'ne dönüştüğü görülmektedir. Özellikle buranın batısındaki Bombogor'dan batıya giderken Gobi Çölü'nün bittiği yerde bulunan Gurvan Mandal bölgesinde bu durum farkedilmektedir. Burası Gobi Çölü'nün bitip Hangay Dağları sırtlarının başladığı noktadır. Burada özellikle ırmak yataklarında kumlar akmaktadır, daha doğrusu bir zamanlar ırmak olarak akan su yatakları daha sonra kum haline dönüşmüş ve çölümsü bir durum oluşmuştur. Bu durum çok ilginçtir. Hatta kimi zaman buralarda, örneğin 2012 yılında, küçük bir dere gibi suyun aktığı da görülebilmektedir. Bölgede özellikle dağlarda karşılaşılan deniz kabukluları ve diğer kalıntılar, yani denizle ilgili malzemeler bölgenin eskiden sularla kaplı bir alan olup sonradan iklim değişimleri veya değişik jeolojik hareketlenmeler sonunda şekil değiştirerek bugünkü hale geldiğini göstermektedir (Taşağıl, 2017: 77).

Avrasya'da paleoklimatolojik kronoloji araştırmalarına göre M.Ö. 10.000 yılı dolaylarında *Buzul Çağı* (Pleistosen) sona ermiş, *Holosen* diye bilinen ılıman iklim dönemi başlamıştır (ICS 2015'den aktaran Maksudov, 2018: 88). *Holosen* döneminin başlamasıyla Avrasya'nın kuzey bölgelerini kaplayan buzullar eriyerek kutuplara doğru çekilmiştir (Mayewski, 2004'ten aktaran Maksudov, 2018: 88-89). Orta Asya'nın Sırderya (Seyhun) ve Amuderya (Ceyhun) nehirleri arasındaki bölgede gerçekleştirilen paleoklimatolojik araştırmalar M.Ö. 8000 yılı dolaylarında buradaki tundra tipindeki soğuk ve kurak iklimin yerini ılıman ve yağışlı bir iklime bıraktığı anlaşılmıştır. Paleoklimatolojide *Levlekan plüvyali* diye adlandırılan bu ılıman ve yağışlı dönem M.Ö. 3000 yılı dolaylarına kadar devam etmiştir (Trofimov,

2003'den aktaran Maksudov, 2018: 89). Böylece M.Ö. 8000'lerden başlayarak Orta Asya'da havanın ısınması ve yağışların artması sonucunda düzlük bölgelerde birçok tatlı sulu çay ve göl, otlak-mera ve bataklık, dağ yamaçları ve nehir kenarlarında da ormanlar oluşmuştur (Vinogradov, 1975'ten aktaran Maksudov, 2018: 89). M.Ö. 8000-M.Ö. 3000 yılları arasında yaklaşık beş bin yıl boyunca devam eden bu ılıman ve yağışlı dönemden (Levlekan plüvyal) sonra *Töbelek kuraklığı* olarak bilinen yeni bir dönem başlamıştır. M.Ö. 3000'lerde başlayan *Töbelek kuraklığı* döneminde Orta Asya'da hızlı bir şekilde çölleşme görülmüştür. Bunun sonucunda çay ve göller kurumuş, otlak-meralar, bataklıklar ve ormanlık alanlar hızlıca azalmış, onların yerinde ise kumluklar oluşmuştur (Murzayev, 1958'den aktaran Maksudov, 2018: 89). Böylece paleoklimatoloji araştırmaları M.Ö. 8000'lerden bu yana Orta Asya'da tarımla ve hayvancılıkla uğraşmak için elverişli, doğal ve ekolojik koşulların oluştuğunu göstermektedir (Maksudov, 2018: 89).

M.Ö. 12000-M. Ö. 10000'li yıllar civarında dünyadaki son büyük buz devri bittiğinde, Avrupa ve Asya kıtalarının kuzey kesimlerini kaplayan ve Asya'nın yüksek kesimlerinde de görülen birçok büyük buzul erimeye başlamış, böylece geride sulak alanlar, göller ve ırmaklar oluşmuştu. İklimin ısınmasına paralel bir şekilde bu sulak alanların çoğu zamanla ortadan kalkarak irili ufaklı göl, ırmak veya çöl, bozkır haline gelmiştir. Orta Asya'da, özellikle Baykal Gölü çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda çok sayıda, olta ucu, mızrak vb. bulunmuştur ki, eski devirlerde bu bölgedeki avcı-toplayıcı kavimler arasında balıkçılığın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Tepegöz'le ilgili anlatılarda geçen bu unsurlar, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un köklerinin çok eski devirlere uzandığını göstermektedir (Eyüboğlu, 2019: 467-468).

*Emren*, tarihin derinliklerinden gelen ve Orta Asya'da geniş yayılım gösteren *Mergen* destanlarının, efsanelerinin Dede Korkut varyantıdır:

*Semek-i Ayyar*'da (y:1189) *Ermen*, Dede Korkut Kitabı'nda (y:15.-16. yy.) Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda *Emren* ve bizim tespitlerimizle ayrıca *Emen*, Türkmenistan varyantında (y:20. yy.) Imra Boyu'nda *Imra*, Korkut'un Kabri Kazıldı Boyu'nda *Mergen* olarak geçen bu adın hatıraları tarihin derinliklerinden gelmektedir.

Naciye Ata Yıldız, *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar* adlı değerli eserinde, ilk defa Türk Dünyası'nın, bütün destanları denilemese bile, çok sayıda destanını bir listede bir araya getirmiştir. Bu listede varyantlarıyla birlikte iki binin üzerinde destan adı yer almıştır. Bu eserde birçok Türk destanlarının; adı, varyantları, bu destanların yapılan yayımları ve diğer önemli bazı bilgilere yer verilmiştir (Ata Yıldız, 2015).

*Mergen* adı Türk destanlarında ve onların varyantlarında oldukça kökleşmiş olup çok yaygındır. Bazı Türk destanlarının adlarını vermek bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu adların hepsi *Mergen*'in hatırası olmasa bile önemli bir kısmının *Mergen* ile ilgili olması olasıdır. Biz, bu destanlardan birkaç tanesini incelediğimizde Dede Korkut'la ve Begil Oğlu Emren'in Boyu ile benzeşmeler tespit ettik. Gelecekte yapılacak yeni çalışmalar bu konuya daha çok ışık tutacaktır. Örneğin *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar* adlı eserden (Ata Yıldız, 2015: 83-246) *Mergen* adıyla tespit ettiğimiz bazı Türk destanları şunlardır: Başkurt destanlarından *Bikiyen Mergen*, *Cik Mergen*, *Kerte Mergen*, *Mergen minen Mayanhılıv*, *Teveş Mergen*, *Yek Mergen*; Kazak destanlarından *Arık Mergen*, *Kulamergen-Joyamergen-Kulamergen/Kissa Kulamergen*, *Şolpan Mergen*, *Talasbey Mergen*; Kırgız



destanlarından *Cöö Mergen*, *Kulan Mergen*; Tatar (Kazan) destanlarından *Cik Mergen*; Tatar (Sibirya) destanlarından *Helmet Mergen*, *Kadış Mergen*, *Sengilgülik Mergen*, *Teviş Mergen*, *Tuktasın Mergen*; Altay destanlarından *Altay-Mergen*, *Altınak Mergen*, *Boodoy-Mergen*, *Emelçi Mergen*, *Kan-Mergen*, *Kara Sağıştı Kutkı-Mergen*, *Katan-Bergen*, *Katan-Kökşin le Katan Mergen*, *Kögüdey Mergen*, *Köstöy-Mergen*, *Kuskunak-Mergen*, *Malçı Mergen*, *Solotoy-Mergen*, *Südey Mergen*, *şokşıl Mergen*, *Tektebey Mergen*; Hakas destanlarından *Ah Han le Aydolay Mirgen/Ah-Sarıg Attıg Aydolay Mergen*, *Altın Mirgen*, *Ay Dolay Mirgen/Ak Sarı Attıg Ay Dolay Mirgen/Aran-Çula Ah Attıg Aydolay*, *Ay Mirgen/Ay Mirgen-Altın Kus*, *Çibet Mergen*, *Han Mirgen/Komday Mirgen le Kanak Kalış/Han Mirgen Ay Mirgen Binen*, *Kartaga Mergen*, *Katay Han le Busalay Mirgen*, *Küreldey Mergen le Kümüs Arıg*, *Saar Attıg Han Mirgen*, *Sugcul Mirgen*, *Südey Mergen Yoltay Mergen Binen*; şor destanlarından *Çabal Kan Mergen*, *Er Çabısı Kan Pergen*, *Kan Argo Peçelig Kan Mergen*, *Kan Pergen*, *Karattı Pergen*, *Kartıga Pergen*, *Kızırğa Pergen*, *Uç Kulattıg Kara Kulattıg Karalçı Mergen*; Tıva destanlarından *Alday Mergen*, *Arzılan-Kıskıl Attıg Artılan Mergen*, *Boraaday Mergen*, *Boralday Mergen*, *Demir Mergen*, *Er Hüregeçi Mergen*, *Eregelzey-Mergen/Haragalzay Mergen Alışkılar*, *Ertine Mergen*, *Hööküy Mergen*, *Kanga-aday Mergen*, *Kangıvay Mergen*, *Kezer Mergen*, *Mergeldey Mergen*, *Öleedey Mergen*; Saha-Yakut destanlarından *Ahı-Buju Buhatur Erbehtey Bergen*, *Ayu Bergen*, *Baay Kihı Bahımnı Baatır Erbehtey Bergen İkki*, *Bert Kihı Beriet Bergen*, *Bert Uol Beret Bergen*, *Büörsön Bögö Cierbek Bergen*, *Cer Hara Attaah Cergestey Bergen*, *Cerekeen Emeehsin Tobuk Ogonnor Uola Magan Bie Uola Bayantay Mergen*, *Cularıtta Bergen*, *Debirielcin Bergen*, *Eliedel Bergen*, *Erbehtey Bergen*, *Erçimen Bergen*, *Erdiye Bergen*, *Erebil Sergen*, *Eriedel Mergen*, *Eristiebey Bergen*, *Haalcık Bergen*, *Hariacımal Mergen*, *Horuoca Bergen*, *Kılaan Bergen*, *Kilbienneeh Kiries Bergen*, *Kirgilleen Batır Kihı Uola Kenneeyi Mergen*, *Kögürümtüö-Turağastay Bergen*, *Kulan Kugas Attaah Kullustay Bergen*, *Küöne Bergen*, *Modun Kihı Locuçça Bergen*, *Nemiet Bergen*, *Ölböt Bergen*, *Sahıl Ulaan Attaah Sandalı Bergen*, *Törüöt Bergen*, *Turuorbah Bergen*.

*Mergen* adını taşıyan bu destanların ve varyantların yayılımına baktığımızda; Başkurt, Kazak, Kırgız, Tatar (Kazan), Tatar (Sibirya), Altay, Hakas, şor, Tıva, Saha-Yakut Türkleri arasında görüldüğü anlaşılmaktadır. *Mergen* adını taşıyan destanların özellikle Altay, Hakas, şor, Tıva, Saha-Yakut Türkleri arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölge açık bir şekilde en eski Türk yurtlarından biri olan Altaylar'dan Baykal Gölü'ne uzanan Güney Sibirya bölgesi ve Saha-Yakut Türklerinin yaşadığı ve diğer Altay dilli milletlerden Moğol ve Tunguzlarla etkileşimlerin olduğu Asya'nın kuzeydoğu bölgesidir. Altay-Baykal bölgesi dağlık ve ormanlık alanlarla kaplı olup bu bölgede avcılıkta ve hayvancılıkta geyiğin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu durum Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun tarihin derinliklerine uzanan köklerinin bir yansımasıdır.

Altay-Türk destanlarından biri *Maaday-Kara*'dır. Selahaddin Bekki'ye göre, *Maaday-Kara* destanının ilk oluşum devresindeki kahramanlar olasıdır ki, iptidai dönem avcılarının (*Mergen*) avcılık yanında masalsı canavarlarla mücadeleleri sonucu, avcılıktan halkın ihtiyaç duyacağı bir bahadır konumuna gelmeleri sürecini geçirmiştir. Eski feodal devirde uzun süren savaşlar ve çok sayıdaki dış düşmanlarla daimi bir surette mücadele edilmesinden dolayı, masal kahramanı, destan kahramanının yerine geçer ki, o artık savaşçı bahadırıdır. *Maaday-Kara* destanının adlandırılması da bu eski izlerin hatırası sayılabilir. Çünkü destan,

başkahramanın adına değil, soyun banisi olarak görülen Maaday-Kara'ya bağlanmıştır. Maaday-Kara destanının tam olarak ne zaman teşekkül etmeye başladığını söylemek zor olsa da ihtiyatla M.Ö. 1. bin yılın ortalarından itibaren teşekkül etmeye başladığı ve M.S. 6. yüzyıl itibariyle de teşekkülünün tamamlandığı söylenebilir (Bekki, 2002: 574-575).

Bizim tespitlerimizle, Altay Türk destanlarından, *Kögüdey-Mergen*'in başkahraman olduğu *Maaday-Kara Destanı*, Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun bir varyantıdır. Daha doğrusu bu iki destan aynı kökten ortaya çıkmış, tarihi süreç içerisinde farklılaşarak iki ayrı destan haline gelmişlerdir. Ayrıntılarda farklılıklar olsa da, temel konuları aynı olduğu gibi, bazı benzerlikleri de korumayı sürdürmüşlerdir. Bu iki destanın aynı kökten gelişmesi, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun da tıpkı diğer Dede Korkut boyları gibi, Orta Asya-Avrasya-Güney Sibiryaya bölgesinden yayıldıklarını göstermekte olup, anlatının tarihi eskiliğinin bir yansımasıdır. *Maaday-Kara* ile *Begil*, onların oğulları *Kögüdey-Mergen* ile *Emren*, aynı tipin farklı varyantlarıdır. Şimdi kısaca bu destanla Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki önemli bazı benzerliklere yer verelim:

Altay Türk destanlarının kahramanları genellikle Han (kağan) sıfatını taşırlar. Bu kahramanların birçoğu, bir hanın oğlu olup babasının intikamını almak için kendilerinin yerine geçen bir hanla savaşırlar. Kahramanlar ayrıca yer altı tanrısı Erlik ile olan mücadelelerinde de güçlü ve kötü düşmanlarla da mücadele ederler (Gültepe, 2013: 87-88). Altay Türk destanlarından *Maaday Kara Destanı* iki bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde, Kara-Kula Kağan'ın yaşlı bahadır Maaday-Kara'ya saldırması, obasının yerle bir edilişı, halkının tutsak edilip götürülüşü anlatılmaktadır; ikinci bölümde ise, Maaday-Kara'nın oğlu Kögüdey-Mergen'in babasını ve halkını kurtarmak için verdiği mücadeleler anlatılmaktadır (Gültepe, 2013: 95). İki destanda da babaya önem verilerek geniş bir şekilde işlenmiş, babanın neredeyse kopyası bir oğlu tarafından babayı kurtarmak için veya onun adına, düşmanla savaşılmıştır. İki destanda da ata ve geyiğe önemli bir yer verilmiştir. *Kögüdey-Mergen*'in adı *Emren*'in adı ile ilişkilidir.

*Maaday-Kara Destanı*'nda, Altay'ın ruhu olan kadın, yer altından bir atın çekip çıkardığı arabadaki bahadırlik elbiselerini, babası tutsak düşmüş çocuğa giydirerek adının Kögüdey-Mergen olduğunu söylemiştir (Gültepe, 2013: 90). Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 156-166) da, Begil, oğlunun kendi giysilerini giymesini istemiş, Emren de babasının giysilerini giyerek savaş meydanına gitmiştir.

*Maaday-Kara Destanı*'nda, Kögüdey Mergen, babası Maaday-Kara'yı tutsak alan Kara-Kula Kağan'ın ruhunun üç kuşak göğün derinliklerindeki üç maraldan birinin karnında altın kutu içinde iki bildircin yavrusu şeklinde saklı olduğunu öğrenmiştir. Üç maralın yavrusu altmış çatal boynuzlu andalba ise yeryüzündedir. Kögüdey-Mergen ve atı, ala geyik şekline girerek andalbanın yardımını ve üç maralın gökyüzünden yere inmelerini sağlamışlar. Kögüdey-Mergen bir okla ortanca maralın karnını yamış ve altın kutu yere düşmüştür. Kutuyu kırıp bildircin yavrularını ele geçiren Kögüdey-Mergen tekrar, babasını tutsak düşürmüş olan Kara-Kula Kağan'ın ülkesine doğru yola çıkmıştır (Gültepe, 2013: 91-92). Bu sahneler Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki Begil'in geyik avındaki hünerini ve dolayısıyla Emren'in avcılığını yansıtmaktadır. Ayrıca *Korkut'un Kabri Kazıldı Boyu*'ndaki avcı *Mergen*'in de avcılığını yansıtmaktadır. Burada ruhun bir kutu içerisinde saklı olması da eski Türklerdeki kut inancının bir yansımasıdır. Kazakistan'daki Korkut efsanelerinde de benzer motifler vardır.

*Maaday-Kara Destanı*'nda, Kögüdey Mergen'in babası Maaday-Kara'yı tutsak alan Kara-Kula Kağan'ın eşi yeraltı dünyasının hakimi Erlik-Bey'in kızıdır (Gültepe, 2013: 90). Yani kahramanın babasını Türk mitolojisindeki yeraltı tanrısı Erlik'in damadını tutsak almıştır ve destanın Kamlık/Şamanistik yönünün bir yansımasıdır.

1859-1871 yılları arasında Türkistan'da ve Sibirya'da bulunan Wilhelm Radloff, Türkler arasındaki Kamlık/Şamanizm inanışları hakkında bilgi vermiştir. Wilhelm Radloff'un belirttiği göre, Kamlık/Şamanizm inanışında dünya bir sürü katlardan oluşmaktadır. Yukarıdaki onyediy kat ışık alemi olan göğü ve aşağıdaki yedi veya dokuz kat da karanlıklar alemini oluştururlar. Gök katları ile aşağıdaki dünyanın katları arasında, insanoğullarının oturduğu yeryüzü vardır. Böylece yeryüzü, üzerinde yaşayan bütün insanlar ile birlikte, belirtilen her iki dünyanın tesiri altında bulunmaktadır. Kişi oğullarını yaratan, koruyan ve muhafaza eden bütün iyi ruhlar, dahiler ve tanrılar ışık dünyasının yukarı katlarında otururlar. Alttaki karanlık katlarda ise ifritler, kötü ruh ve tanrılar yaşarlar (Radloff, 1956: 5). Kamlık/Şamanizm inanışında göğün yedinci katında akıllı *Mergen Tengere* (Tanrı Mergen) oturmaktadır (Radloff, 1956: 8). Kamlık/Şamanizm inanışında karanlıklar diyarı olan yeraltı dünyasındaki mahlukların başında, bizzat Bay Ülgen tarafından yaratılmış olan Erlik Kan bulunur (Radloff, 1956: 12).

Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022: 74). Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152).

Mireli Seyidov'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda geçen Bekil, İslam'dan önceki mitolojik düşünceyle ilgili inanları somutlaştıran bir simgedir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki Begil ile Ekil-Bekil kuşu, her ikisi de avcılıkla ilgili bir simgedir; Ekil-Bekil, koruyucu bir kuş, hami iken, Dede Korkut'taki Bekil simgesi de avcı, ava meyilli bir insandır (Seyidov, 1989: 25'den aktaran Şehriyar, 2016: 1293-1294). Mireli Seyidov'a göre, Türk dilli halklar bir zamanlar Budizmi kabul ettikleri için geyiği kutsal saymaktadırlar (Seyidov, 1989'dan aktaran Şehriyar, 2016: 1295). Mireli Seyidov'un bu tespitleri önemlidir. Belki de bu durum Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun mitolojik kökleriyle ilgili olabilir. Dede Korkut'ta birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik kökleri olan Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda da Bamsı Beyrek, izlediği bir geyik sayesinde eşi Banu Çiçek'e ulaşmıştı. Böylece Dede Korkut'ta geyiğin kılavuzluğu görölmektedir ki eski dönemlerin inanışlarının bir yansımasıdır.

Gumru Şehriyar, Azerbaycan edebiyatında Bekil simgesine Dede Korkut Kitabı'ndan başka bir de halk şiirinde rastlandığını söylemiş, halk şiirindeki bağı, bahçeyi koruyan, ona sahiplik eden bir kuş olan Ekil-Bekil ile Dede Korkut Kitabı'ndaki, at çapan, kılıç oynatan, elini-obasını koruyan bir insan simgesi olan Bekil'i karşılaştırmıştır. Gumru Şehriyar'a göre, zoomorfik simge olan Ekil-Bekil kuşu ile Dede Korkut'taki Bekil simgesi farklıdır; Dede Korkut'taki Bekil, avcılıkla uğraşmakta, bunun yanı sıra sınırların da koruyucusu olup bir

insan simgesidir, at çapan, kılıç oynatan, elini-obasını koruyan bir insan; halk şiirindeki Ekil-Bekil ise bir kuş olup, bağı, bahçeyi korumakta, ona sahiplik etmektedir. Ekil-Bekil kuşu hakkındaki şiirde geçen “den getiren kuşları” mısrası *Nuh’un Gemisi Efsanesi*’ni hatırlatmaktadır; efsanede güvercin olarak algılanan kuş gagasında başak/den getirerek kara toprakların yakınlarda bir yerde olduğunu haber vermiştir. Bu simge bugün de bazı Türk halklarında özgürlük sembolü olarak görülmektedir. Dede Korkut’taki Bekil ile halk şiirindeki Ekil-Bekil, her iki folklor örneği birbirinden ayrılmakta olup, burada gösterilen benzer adlar olan Bekil ve Ekil-Bekil simgeleri farklı dünya görüşünün ürünleridir; hangisinin daha önce teşekkül ettiğini ve hangisinin diğerinden teşekkül ettiğini söylemek zordur (Şehriyar, 2016: 1293-1298).

Dede Korkut Kitabı’ndaki Bekil ile Ekil-Bekil kuşunun her ikisinin de avcılıkla ilgili olması, ayrıca ikisinin de bir yeri koruması; Bekil’in Oğuz Eli’nin sınırlarını, Ekil-Bekil kuşunun ise bağı, bahçeyi koruması dikkat çekicidir. Her ne kadar ikisi aynı kökten gelmesede, eski Türkler’in yaşamında ve inanışlarında önemli bir yere sahip olan kuşları düşündüğümüzde; Salur Kazan’ın Tülü kuşun yavrusu olarak adlandırılması; Boğaç Han’ın omzu kuş motifli cübbesi; Bilge Kağan’ın tacındaki ve Köl Tigin/Bilge Kağan heykelinde taçtaki kuş motifi vb. örnekleri hatırladığımızda, aralarında bazı işlevsel benzerlikler olduğu görülen Bekil ile Ekil-Bekil kuşu arasında bir yakınlık olduğu hissedilmektedir. Belkide, birbirlerinden farklı olmakla birlikte, Dede Korkut’taki Bekil, adını Ekil-Bekil kuşundan almıştır veya Azerbaycan’da Ekil-Bekil kuşu hakkında söylenen şiir, Dede Korkut Kitabı’ndaki Begil Oğlu Emren’in Boyu’nun, artık oldukça efsaneleşmiş, bir şiir haline gelmiş olarak yaşamaya devam eden küçük bir varyantı da olabilir. Hatta Ekil-Bekil kuşu, Begil Oğlu Emren’in Boyu’nun mitolojik köklerinin bir yansıması da olabilir. Eski Türkler’deki Totemizm ile ilgili veriler çoktur. Begil’in adında da böyle mitolojik kökler bulunabilir. Bütün bunlar olasıdır. Dede Korkut’taki Begil ile Ekil-Bekil kuşunun adları arasındaki aynılık, ikisinin de koruyuculuk görevine sahip olması ve eski Türk inanışlarındaki kuşların önemli konumu, Begil ile Ekil-Bekil kuşunun alt katmanlarındaki, olası, gizli kalmış ilişki ve bağları, derin mitolojik ve efsanevi ortak kökleri akla getirmektedir.

Kökleri tarihin derinliklerine uzanan Begil Oğlu Emren’in Boyu’nun birçok Dede Korkut boyu gibi sonradan tarihi olay ve gelişmelerin de etkisiyle bir tarihileşme sürecine girdiği ve en sonunda bir varyantının tespit edilerek 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği düşünölen Dede Korkut Kitabı’nda yer aldığı anlaşılmaktadır.

### 1.2. Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası

Birçok Dede Korkut boyu gibi, Begil Oğlu Emren’in Boyu’nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Özellikle destanın İskit-Saka-Kanglı-Usun-Hun dönemine uzanan kökleri olan *Koroğlu Destanı*’yla olan ilgisi, Begil Oğlu Emren’in Boyu’nun da bu döneme uzanan bir alt tabakası olduğunu düşündürmektedir.

### 1.3. Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Begil Oğlu Emren’in Boyu’nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle bu tabaka destanda önemli bir yere sahiptir. Begil, Emren, Dede Korkut, Bayındır Han, Salur Kazan ve diğer Oğuz beylerinin birçoğu bu tabakaya aittir. Bu tabakada, eğer alt tabakalardan gelen kökler varsa, onlar tarihileşme ve sonra da destanlaşma sürecine

girmiştir. Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu açık bir şekilde, Türk Dnyası'nın en büyük destanlarından biri olan *Koroğlu Destanı*'yla ilgilidir. Bilindiği gibi tıpkı Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda olduğu gibi *Koroğlu Destanı*'nda da ata büyük vurgu yapılmaktadır.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 39), Fuad Köprülü (Köprülü, 1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (Ögel, 1971: 57, 68), Faruk Sümer (Sümer, 1972: X, 24-25; Sümer, 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (Ercilasun, 2002: 32; Ercilasun, 2015: 17), Ahmet Taşağılı (Taşağılı, 2013: 42; Taşağılı, 2015: 24-29), Hüseyin Salman (Salman, 1998: 85-86; Salman, 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türğışler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler. Nitekim biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Fuad Köprülü'ye göre, Türğış Devleti'nin yıkılmasından sonra iki Türk zümresi meydana gelmişti; Yedisu vilayetinin bütününü ve Seyhun'un doğusunu Karluklar ele geçirerek 766'da Türğışlerin merkezini elde etmişlerdi. Seyhun'un aşağı tarafını ise Oğuzlar elde etmişlerdi ki, bunlar Sou-lou Kağan'ın ölümlünden sonra öteye beriye dağılmış olan Batı Türkleriydi. 9. Yüzyıldaki olaylara katılanlar bunlar olup, bunları Doğu Türkistan Dokuzoğuzları ile karıştırmamak gerekir (Köprülü, 1976: 13-14). Faruk Sümer'e göre, Oğuz Yabguları'nın Batı Göktürk kağanlarının yabgu ailesine mensup oldukları söylenebilir. Oğuz Eli'nin Batı Göktürklerine mensup olduğu ve Batı Göktürk Kağanlığı'nın sona ermesi üzerine Batı Göktürklerini Oğuzların temsil ettiği anlaşılmaktadır (Sümer, 2007: 325). Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, bugün Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* unsurlarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türğışlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türğışlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanlı/Kangar*, *Usun/Vusun* boyları arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türğış hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004b: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türğış Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, standaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273). Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türğış dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, ilk başta Bayındır Han'dan bahsedilmekte, hikâye ilerledikçe, bir taraftan Salur Kazan'ın, atını ya da kendisini övmeyip, Begil'in hünerini övdüğu dile getirilirken, bir taraftan da Kazan Bey'in hüneri attı bulduğu ve bu sözün Begil'e hoş gelmediği, ardından Begil'in Bayındır Han'ın bahşişini önüne döktüğu, küsüp

yiğitleriyle gittiği söylenmektedir (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 156-157). Burada görüldüğü gibi, bu boyda bir çelişki mevcuttur; Begil'in, her ne kadar Bayındır Han'a küstüğü söylene de, hikâyenin gidişatından, Bayındır Han'a mı yoksa Salur Kazan'a mı küstüğü açık değildir, çünkü boyda bir taraftan Bayındır Han'dan bahsedilirken, arada Salur Kazan'dan bahsedilmekte, bu durum da çelişkiye neden olmaktadır. Türkmen varyantında ise olaylar Bayındır Han ve Bekel (Begil) arasında geçmektedir ki, bu bakımdan, Salur Kazan'ın Begil Oğlu Emren'in Boyu'na sonradan dahil olduğu düşünülebilir. Dede Korkut'ta, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun diğer boylardan bir farkı, babaya yapılan vurgudur. Diğer boylarda babadan kısaca bahsedilip oğulun kahramanlıklarına ağırlık verilirken, bu boyda babaya da geniş bir şekilde yer verilmiş, hatta baba, hikâyenin başkahramanı olarak işlenmiştir (Eyüboğlu, 2019: 279-280).

Sergey Grigoreviç Agacanov'a göre, Oğuz töresi, tahtın babadan oğula geçmesini ve tevarüs hakkını kabul ediyordu. Geleneksel yasaya göre, herhangi bir bey, hakana karşı suç işler ise, bir yıllığına sınıra, yani *uç/uc*'a gönderiliyordu. Yasağın temel amacı, bölünme ve ayrılık eğilimlerini önlemek ve iktidardaki zümrenin hakimiyetini koruma altına almaktı (Agacanov, 2015: 168).

Oğuz-Selçuklu döneminde, yönetime tehdit oluşturabilecek Oğuz-Türkmen bey ve boyları, devletin merkezinden uzaklaştırılarak sınırlara gönderiliyor, böylece hem kalabalık boyların başkaldırısı önlenerek merkezden uzak tutuluyor, hem de bu boyların sınırlarda komşu devletlere yaptıkları akınlarla ülkenin sınırları genişliyordu. Bu bakımdan Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda bir ayaklanma söz konusu olup, Bayındır Han'a ayaklanan Begil, devletin uç bölgesinde sınıra gönderilmiştir. Zaten hikâyede de Begil, Oğuz'a asi olduğunu söylemiştir. İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy gibi, Begil Oğlu Emren'in Boyu da aslında bir iç çekişmenin tarihi hatırasının hikâyeleşmiş şeklidir. Bu hikâyeye, tarihi olarak Göktürk-Türgiş dönemine ait olup, bu dönemdeki bir iç çekişmeyi yansıtmaktadır. Ancak bu hikâyedeki iç çekişme, İç Oğuz-Dış Oğuz şeklinde boylar arası bir çekişme olmayıp bir taht veya bağımsızlık mücadelesidir ki, hikâyede bir kişinin yönetime karşı başkaldırısı söz konusudur. Ancak Oğuzlar arasındaki iç mücadeleyi yansıtan bu hikâyeye, dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılarda yumuşatılmış, böylece Bayındır Han'ın, Begil'i karakol görevi için sınıra gönderdiği şeklinde bir görünüm kazanmıştır (Eyüboğlu, 2019: 276).

Türkmen varyantında, Imra Boyu (Begil Oğlu Emren'in Boyu)'nda, Bayındır Han, ülkesinin güneybatı sınırından rahatsız olmuş, danıştığı yurt ihtiyarlarının at ve silah hazırlatmasını ve bunları sınırı koruyacak bir yiğide armağan etmesini söylemesi üzerine bir toy düzenlemiş ve toya gelen yiğitlerden Bekel bu görevi üstlenmiş, kırk yiğidiyle sınıra gitmişti. Düşman hanı Şaban Han, ordu hazırlayıp göndermiş, Bekel, casusu sayesinde bunu haber alıp savaşa hazırlanmış, düşman üç kere üst üste ordu gönderse de geri dönen olmamıştı. Bunun üzerine Şaban Han, topladığı meclisin tavsiyesiyle Şerip Ayyar'ı fakir bir kişi görünümünde bir casus olarak Oğuz yurduna göndermişti. Şerip Ayyar, Oğuz yurduna gitmiş, asker başını fakir bir dilenci olduğu konusunda kandırmış, on iki gün gezip casusluk yapmış, olan biteni anlamış, bu sırada Bekel, Bayındır Han'ın meclisine gitmişti. Şerip Ayyar, üç ay sonra Şaban Han'ın yanına dönmüş, gördüklerini anlatmış. Bu sırada Bayındır Han'ın yiğitlerinin bazıları Bekel'in başarısını atının yeteneğine bağlamış, tartışma büyüyünce Bayındır Han araya girerek Bekel'i överek onun gönlünü almıştı. Bekel, evine döndükten

üç gün sonra yiğitleriyle ava çıkmış, oğlu Imra (Emren) 18 yaşındaymış, avda Bekel'in ayağı kırılmış. Bundan sonraki olaylar, Dede Korkut Kitabı'ndaki Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki gibi gelişmekte ve bitmektedir (Tural ve Nurmehmet, 1999: 404-413; Yıldız, 2000: 365-366).

Feramerz b. Hudadad b. Abdullah Katib el-Ercani'nin 1189 (H.585) yılında yazdığı *Semek-i Ayyar* adlı eseri, İran edebiyatında bilinen en eski mensur hikâyedir (Kantar, 1998: 485). *Semek-i Ayyar*, Dede Korkut hakkında bilgiler içeren en eski tarihi kaynaklardan biridir. *Semek-i Ayyar* adlı eserde Korkut, Batı Afganistan'da hüküm süren Karahan'ın kardeşi ve müşaviri olarak anlatılmakta ve kahramanlar arasında elçi, akıl-verici, ara-bulucu bir hakim olarak adı geçmektedir. *Semek-i Ayyar*'a göre, Semek adlı bir ayyar, Ermen padişahının kardeşini öldürüp Gor Pehlivan'a sığınmıştır. Bu Gor, bir vakitler, Karahan adındaki bir kahramanı öldürmüş. Ermen padişahı bu kahramanın kardeşi olan Korkut'u, bu Gor kiralına elçi (arabulucu) olarak gönderip Semek'i teslim etmesini istemiştir. Korkut'un getirdiği Ermen padişahının mektubunda Gor, Gor Pehlivan diye adlandırılmış. Korkut geldiğinde bu Gor Pehlivan, bir padişah sıfatıyla tahtında oturuyormuş ve elçiyi "*babam gibi ben de hiç bir padişaha vergi vermeyen ve kimseye baş eğmeyen bir padişahım*" deyip kendisine sığınan Semek'i vermemiş. Burada Gor'un kardeşinin oğlu Şahan, Ermen şahı tarafını tutmuş ve Ermen şahı lehine amcası Gor Pehlivan'la savaşımıştır. Korkut'un bu savaşı sırasında müşahit olarak Ermen padişahının emiri Gartuş'un yanında hazır bulunan Gork (Gorek-Küçük Gor)'un adı geçmektedir (Togan, 1966: 1-4'ten aktaran Gökyay, 1973: CXXVIII).

*Semek-i Ayyar*'da geçen bu hikâyeye, Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun tespit edilmiş en eski varyantıdır. Buradaki Korkut, ünlü Korkut Ata olduğu gibi, buradaki Ermen padişahı, Dede Korkut'taki Emren, buradaki Gor padişahı ise Dede Korkut'taki Gürcistan haline gelmiştir. Buradaki Semek-i Ayyar ise Türkmen varyantında Imra Boyu (Begil Oğlu Emren'in Boyu)'ndaki Şerip Ayyar'dır. Bilindiği gibi ayyar, "*dolandırıcı*" demektir ki, buradaki Semek bir dolandırıcı olduğu gibi, Türkmen varyantındaki Şerip Ayyar da Oğuzlara fakir görünerek onları kandıran bir casus, yani dolandırıcıdır. *Semek-i Ayyar*'daki Gor'un kardeşinin oğlu Şahan ise Türkmen varyantındaki Şaban Han'ın adını hatırlatmaktadır. Sonuç olarak *Semek-i Ayyar*, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Begil Oğlu Emren'in Boyu ve onun Türkmen varyantındaki karılığı olan Imra Boyu, aynı tarihi olayın hatırasını taşıyan destanın, farklı tarihlerde, farklı coğrafyalarda tespit edilmiş olan varyantlarıdır. Bu destanın, Gök-Türk döneminde, takriben 6.-8. yüzyıllar arasında meydana gelen olayların bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz (Eyüboğlu, 2019: 280-281).

*Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu, Türk Dünyası'nın en büyük destanlarından biri olan Köroğlu Destanı'yla ilgilidir. Semek-i Ayyar Hikâyesi, Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun ve aynı zamanda Türk destanları arasında önemli bir yeri olan Köroğlu Destanı'nın tespit edilmiş en eski varyantıdır. Semek-i Ayyar'daki "hiç bir padişaha vergi vermeyen ve kimseye baş eğmeyen bir padişah" olan Gor Pehlivan, ünlü Köroğlu'dur. Hikâyede Korkut, Gor kralına, yani Gor Pehlivan'a elçi olarak gitmiştir ki, Dede Korkut'un Türkmen varyantında da Korkut Ata, Köroğlu'nun daveti üzerine onu ziyarete gitmiştir. Gor Pehlivan'a sığınan Ayyar (Semek) ise, Köroğlu'ndaki Ayvaz olabilir. Ayyar, zamanla Ayvaz'a dönüşmüş olabilir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda Gürcistan sınırına gönderilen Begil, Dokuz Tümen Gürcistan ağzında karakol olmuştu. Semek-i Ayyar'daki Gor'un Begil*

Oğlu Emren'in Boyu'nda mahallileşerek Gürcistan haline geldiği görülmektedir. Bu yer adı Türkmen varyantında ise Oğuzların güneybatı sınırı olarak geçmektedir. Yani tarihi olarak buranın aslı Dede Korkut'ta Oğuzlar olarak geçen Göktürklerin-Türgişlerin güneybatı sınırını oluşturan tarihi Garcistan (Toharistan)-Gur-Demirkapı bölgesidir. Bu bölge gerek Dede Korkut'un alt tabakasında, gerekse de Eski Türk Yazıtları'nda sıklıkla geçen Amu Derya yakınlarındaki Türk-Fars sınır bölgesidir. Tarih boyunca Türklerle Farslılar arasındaki önemli bir sınır bölgesi olmuştur. Böylece *Köroğlu Destanı*'nın Türkler'den sonra Farsiler, özellikle Tacikler arasındaki yaygınlığı da daha iyi anlaşılmaktadır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda düşman olarak görülen taraf da aslında Türklerdir. Yani burada benzerleri birçok kez Dede Korkut'ta ve Türk tarihinde görülen Türk boyları arasındaki bir iç çekişme ve mücadele görülmektedir. Zaten *Köroğlu Destanı*'nda da asıl mücadele Köroğlu ile adaletsiz bir yönetici olan Bolu Bey arasında geçmektedir. Yani Türkler arasındaki bir iç çekişme söz konusu olup Köroğlu'nun mücadele ettiği Bolu Bey de Köroğlu gibi bir Türk'tü.

Bu bakımdan Türk Dünyası'nda neredeyse aynı coğrafyalarda görülen Dede Korkut ile Köroğlu destanlarının, çok daha eski tarihi tabakalara da sahip olmakla birlikte, aynı dönemde ortaya çıktıkları ve benzer gelişim süreçlerine sahip oldukları da anlaşılmaktadır. *Semek-i Ayyar*, Dede Korkut Kitabı'ndaki Begil Oğlu Emren'in Boyu ve onun Türkmen varyantındaki karşılığı olan Imra Boyu, aynı tarihi olayın hatırasını taşıyan destanın, farklı tarihlerde, farklı coğrafyalarda tespit edilmiş olan farklı varyantlarıdır. Bu destan, daha önceki tabakalardan; Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzanan bir en alt tabakası ve İskit/Saka-Hun-Kanlıgı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası da olmakla birlikte; Göktürkler dönemi (552-742) ile ilgilidir.

Bilindiği gibi Gök-Türk Devleti ve Batı Gök-Türkleri, birinci ve ikinci dönem olarak, arada bir fetret devri bulunacak şekilde, iki parlak dönem yaşamıştır. Gök-Türk Devleti (552-742), 552 yılında kurulmuş, 630 yılında Doğu Gök-Türkleri, 659 yılında ise Batı Gök-Türkleri Çin egemenliğine girmişti. Daha sonra 682 yılında 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti (682-742) ve 690 yılında Türgiş Devleti (690-759) kurulmuştu. Gök-Türk Devleti döneminde bu iki ayrı dönemin olması, Türk tarihinin destani bir yansıması olan Dede Korkut Hikâyeleri'ne ve Oğuznamelere de yansımıştır. (Eyüboğlu, 2019: 443).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, her yıl Gürcistan'dan gelen haracın daha az gelmesi devletin gücünün zayıfladığını göstermektedir. Zayıflayan devletin gücü ve itibarı azalmış, merkezi sistem zayıflamış, böylece devlete bağlı boy ve kavimler arasındaki bağlar zayıflayarak yavaş yavaş ayrılma sürecine girmişlerdi. Ayrıca burada Gürcistan'dan gelen haracın bir at, bir kılıç, bir çomak şeklinde olması ise açık olarak bir savaşa davet niteliğindedir. Çünkü burada belirtilen unsurlar savaşın sembolleriydi. Yani devlete/konfederasyona bağlı olup haraç gönderen boy veya kavim, artık bağımsızlık istemiş, bunun için de bu savaş sembollerini Oğuzlara göndererek onları savaşa davet etmişlerdi. Burada savaş sembolü olan eşyaların gönderilmesi, yazının henüz yeterince gelişmediği ve yayılmadığı dönemlerde, eski Türklerde ve diğer toplumlarda, sembolik mesajlar taşıyan eşyaların mektup olarak gönderilmesi ve bu yolla karşı tarafa mesajın iletimiyle, çok eski bir iletişim şekliyle ilgilidir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda bu en eski iletişim şekillerinden birinin görülmesi dikkat çekici bir ayrıntıdır. Bu eski iletişim şekline bazı tarihi kayıtlarda da rastlanmaktadır. Örneğin; Herodot'a göre, İskitler, kendileriyle savaşan İranlılara eşyalardan oluşan bir mektup



göndermişti. Bu mektup; bir kurbağa, bir sıçan, bir kuş ve beş oktan oluşuyordu. İnan şahının etrafındaki bilge kişiler çok düşünüp taşınmışlar ve sonunda bu mektubu okuyabilmişlerdi. Onların yorumuna göre İskitler, bu mektupta İranlılara şöyle diyorlardı: “*Kurbağa gibi suda gizlenseniz, sıçan gibi toprağa girseniz ve kuş gibi havaya uçsanız da bizim oklarımız sizi her yerde bulup haklayacak*”tır (Abdulla, 2015: 84). Bizim tespitlerimizle; Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki Gürcistan aslında destanın tarihi alt tabakasında Orta Asya'daki tarihi Garcistan bölgesi olup, hükümdarı da *Semek-i Ayyar* (y:1189)'daki Gur/Gor Padişahı, yani ünlü Koroğlu'dur. Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki Emren ise *Semek-i Ayyar* (y:1189)'daki Ermen Padişahıdır. Böylece *Koroğlu Destanı* ile Begil Oğlu Emren'in Boyu arasındaki yakın benzerlikler görülmektedir. Yani ünlü Koroğlu (Gor/Gur Padişahı-Garcistan/Gürcistan), kendisinden haraç isteyen Ermen Padişahı (Emren)'na Koroğluvari bir şekilde, haraç olarak bir at, bir kılıç, bir çomak göndermek suretiyle bir mesaj vermek istemişti ki, bu açıkça bir savaşa davetti ve eski Türk boyları arasındaki bir hakimiyet ve nüfuz mücadelesinin bir yansımasıdır. Begil Oğlu Emren'in Boyu ve Koroğlu Destanı'nın ilgili varyantı, farklı Oğuz/Türk boylarının olaylara farklı bakış açılarını yansıtmaktadır.

Türkmenistan varyantında, Bekel, Bayındır Han'ın *Oğuzların güney-batı sınırına* gönderdiği yiğittir (Erdem, 1998: 795). Türkmen varyantında yer alan *Oğuzların güney-batı sınırı* ifadesi tarihi bir gerçeği yansıtmakta olup, Batı Göktürklerinin-Türgişlerin akınlar yaptığı bölgelerdendi ve Dede Korkut'ta adı geçen *Amıt Suyu* (*Amu Derya Nehri*) ve *Demirkapı*, tarihi Garcistan (Toharistan)-Gur bölgesi, Göktürklerin/Batı Göktürkleri'nin/Türgişlerin güneybatı sınırını oluşturuyordu. Salur Kazan da buralara düzenlediği akınlar nedeniyle Amıt Suyu'nun aslanı olmuştu. Sonrasında ise Oğuzlar bu yol üzerinden İnan ve Azerbaycan'a, Anadolu'ya akınlar yaparak bu bölgeyi bir Türk yurdu haline getirmişlerdi. Begil bu akınların öncülerindedir.

Begil'in adı ile Begrek'in adının köklerindeki *Beg*'in aynı olması, belki iki tip arasındaki geçmişteki olası bir ilişkinin bir yansıması olabilir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, geyik avından at sırtında yaralı olarak dönen Begil'in Kazan'dan yardım istemek için oğlu Emren'i aracı olarak göndermek istemesi, İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Aruz tarafından kılıçlanıp at üzerinde yaralı dönüp, Kazan'ın öcünü almasını vasiyet edip sonra ölen Begrek'i andırmaktadır. Hatta bu boydaki Emen ile Begil oğlu Emren'in tarihi alt tabakada aynı kişi olması da dikkat çekici bir diğer benzerliktir.

#### 1.4. Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun, Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş; Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış; destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır.

Muammer Kemaloğlu'na göre, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, uç beyliğine bağlı bir Akıncı beyi olduğu anlaşılan Begil Bey'in başında bulunduğu keşif kolunun yeni görev yerinin, dstandaki ifade ile Gence ve Berde yakınlarında bilinmeyen bir veya birkaç yer olduğu anlatılmakla birlikte, muhtemelen önce *Berde-Kazaklar/Qazaxlar*, daha sonrasında ise *Goranboy-Kazaklar/Qazaxlar* kentleri, Kazan Han ve diğer Oğuz beylerinin buldukları Oğuz sınırının ise *Eher* olduğu anlaşılmaktadır. Begil Bey'in 1066 ve 1067'de olduğu öngörülen daha ileri bölgelere doğru ilerlemesi, Sultan Alp Arslan'ın 1067 yılı sonbaharında

gerçekleştirdiği 2. Kafkasya Seferi öncesindeki ileri keşif hareketleri olduğu anlaşılmakta olup, büyük sultanın, aslında bir önceki yıl gerçekleştirmek istediği bu seferi, Kavurt isyanı ve şiraz-Fazluye meseleleri gibi daha önemli başka meşgalelerden dolayı ertelemek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Gürcü Kralı'nın cizyeyi ödememesi üzerine Begil Bey'in Berde, Gence dolaylarına gönderilmesi zamanının, Alan (Oset) kuvvetlerinin 1065 yılı sonbaharındaki baskınları sonrasında olduğu görölmektedir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, ikinci bölümde yer alan ve Begil Bey'in oğlu Emren'in zaferiyle sonuçlanan anlatımlarda, tam olarak Sultan Alp Arslan'ın 1067 yılındaki 2. Kafkasya Seferi'nde gerçekleşen mevzuların konu edildiği anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 76-80).

### 1.5. Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Kamal Abdulla'ya göre, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, Begil'in Bayındır Han'a, Salur Kazan'a küsmesi, ardından hanımının tavsiyesiyle ava çıkması, estetik bir değişime uğramış bir şekilde de olsa, aslında bir başkaldırı ve isyanı yansıtmaktadır. Begil, çıktığı avda ayağını kırmıştı (Abdulla, 2015: 142-143). Kamal Abdulla'nun bu tespiti değerlidir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, yumuşatılmış olarak anlatılmış, Oğuzlar içerisindeki bir ayaklanmanın yansımalarının yer aldığı görölmektedir.

Elif Öksüz'e göre, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, her yıl Gürcistan'dan altun akça haraç gelmesine rağmen, yeni gelen haracın bir at, bir kılıç, bir çomak olması, gelen haracın az olması, Oğuz toplumunun dıştan gelen saldırılara karşı koymada zorlanacağı zayıf bir dönemde olduğunu gösterdiği gibi, gelen haraç, çomak, at ve kılıç, kavga ve savaşın temelini oluştururan unsurlardır ki, bu durum düzenin kaosa dönüőeceđinin habercisiydi (Öksüz, 2010: 3). Elif Öksüz'ün bu görüşleri dikkat çekicidir. Destanda Oğuzlar'ın gücünün ve merkezi sistemin zayıfladığı, tabi bölgelerin ayrılma sürecine girdiği bir dönemin yansımalarının yer aldığı anlaşılmaktadır.

Fatoş Yalçınkaya'ya göre, Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzlar daha kuruluşun ilk safhasında yönetimin dışına itilmişlerdi. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti zamanında da Türkmen sorunu devam etmiş, onlar da Türkmenleri ordudan ve devlet teşkilatından uzaklaştırmışlardı. Dede Korkut'ta, Beğil'in divanda hakarete uğraması, Gürcistan sınırına yerleşip Bayındır Han'a isyan ettiğini söylemesi; Aruz Koca'nın Kazan Han'ın evinin yağmalanmasına çağırılmaması, Türkmenlerin yönetimden uzaklaşmasının sembolik ifadesi olarak yorumlanabilir (Yalçınkaya, 2016: 1483-1484).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki *Emren* ile Dede Korkut'ta Dış Oğuz beyleri arasında adı geçen *Bügdüz Emen* destanın alt tarihi katmanlarında aynı kişidir:

Bügdüz Emen, Dede Korkut Kitabı'nda *Bin Bügdüz Başları Emen*, *Bügdüz Emen*, *Emen* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı beş boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy, İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy (Gökyay, 1973: 321; Ercilasun, 2004: 62). *Yazıcıoğlu Oğuznamesi*'nde Emen adı üç yerde geçmektedir; birincisi, “*bıyığın ensesinde üç kez düğen, kaçındıkta karımına kan kaşındıran, kara gözü kanın dönen, yer evreni yılan, ademiler evreni Ucun-oğlu Emen Bey*”, ikincisi, “*bıyığı kanlı Bügdüz Emen heybetlü yedi heybetin versün*”, üçüncüsü, “*Bekişli Bekdeş kanın alan, kalın Oğuzda ad koyan, kara başına oğlanlığında Kıyan Ucun-*

*oğlu Emen beyden öcünü alan Eksi Koca-oğlu Okçu Kozan*" (Gökyay, 1973: CLIII). Orhan Şaik Gökyay'a göre, bu nitelendirmeler, Büğdüz Emen'in Dede Korkut'taki niteliklerine uyduğundan, *Yazıcıoğlu Oğuznamesi*'ndeki Emen ile Dede Korkut'taki Büğdüz Emen'in aynı kişi olduğuna hükmedilebilir (Gökyay, 1973: CLIII). *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de, Büğdüz Han, Akkoyunlu soyunun geriye doğru kırkıncı hükümdarıdır. Büğdüz'ün anlamı "*daima iyilik işleyen*" demektir. Büğdüz Han'ın Allah'a taptığı, doksan altı yıl yaşadığı ve Talaş'ta padişahlık yaptığı belirtilmiştir (Gökyay, 1973: CLIV). Pertev Naili Boratav'a göre, Akkoyunluların efsanevi soy bilgisinde; Hz. Muhammed, camide Kazan, Dündar ve Büğdüz'den (Dede Korkut Destanları'ndan kişiler) oluşan bir elçi grubunu kabul ettiğinde, onların görünüşünden korkmuş ve dışarı çıkmak için duvarı zorlamış ve duvarda bir niş oluşmuştur ki, böylece ilk mihrabın oluştuğuna inanılır. Bu efsanede geçen Emen, destanlardaki Büğdüz Emen'dir (Boratav, 2012: 109).

*Bahrü'l-Ensab*'da, Bayındur Han'ın, Hz. Muhammed'i rüyasında görüp iman ettiği, Kazan Han'ı, Dündar Bey'i ve Emen Bey'i Kabe'ye Peygamber'e gönderdiği belirtilmiştir (Gökyay, 1973: CXIX). *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan*'da, bir Taş (Dış) Oğuz beyi olarak Emen Beg'in adı geçmekte ve "*Bin Büğdüzün ulusu*" olarak nitelendirilmektedir (Ergin, 1989: 39-41). Bitlis Kürt beylerinden Şeref Han'ın 1597 yılında yazdığı Farsça tarihi *Şerefname* adlı eserinde Büğdüz Emen, Türkistan'da Oğuz Han'ın Hz. Muhammed'e gönderdiği Kürt bir elçi olarak anılmaktadır. Rivayete göre Peygamber, Büğdüz Emen'in kötü ve pis görünüşünden dolayı beddua etmiş. Muharrem Ergin'e göre, *Şerefname*'nin bu rivayetindeki elçinin adı Buğduz olarak geçmekte ve Kürt olduğu kaydedilmekte ise de, gerek Dede Korkut Kitabı'nda bulunan Büğdüz Emen'in gidip Peygamberi gördüğü ve gelip Oğuz'da sahabeti olduğu şeklindeki tanıtımdan, gerek Bayburtlu Osman'ın Oğuz elçilerini gördüğü zaman Peygamberin ürperdiği şeklindeki kaydından bu rivayetin Kürtlere Oğuzlardan geçtiği anlaşılmakta ve Kürt büyüklerinden gösterilen Buğduz'un Dede Korkut'taki Büğdüz Oğuzlarının beyi Büğdüz Emen olduğu görülmektedir. Rivayette Buğduz'u Oğuz Han'ın göndermesi de bu rivayetin aslında Oğuzlara ait olduğunu göstermektedir (Ergin, 1989: 41). *Tuhfetü's-Sürür*'de, Büğdi Zaman'ın adı geçmektedir. Hanname'de Türkmenlerin hanı Büğdüz Han'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: CLIV-CLV).

İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Emen, Aruz'la birlikte, Salur Kazan'a isyan eden önde gelen iki Dış Oğuz beyinden biriydi ki, Türkmen varyantındaki rivayetlerde de, düşman olarak Emen adı çok geçmektedir. Buradaki Emen, bir Göktürk-Türgiş beyi olmalıdır. Dede Korkut'taki Emen tipinde birkaç tarihi tabaka mevcuttur; ihtimal, Milattan Önceki yüzyıllara uzanan bir alt tabaka; 6.-7. yüzyıllara ve 7.-8. yüzyıllara dayanan bir alt tabaka bulunmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 295).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki *Emren* ile Dede Korkut'ta Dış Oğuz beyleri arasında adı geçen *Büğdüz Emen* destanın alt tarihi katmanlarında aynı kişidir. Yani aynı kişi zamanla varyantlaşarak iki ayrı kişi haline gelmiştir. Nitekim Büğdüz Emen'e ait müstakil bir destan yoktur. Begil Oğlu Emren'in Boyu aslında Büğdüz Emen'in destanıydı. Emren/Büğdüz Emen adının Dede Korkut'ta oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. *Semek-i Ayyar* (y:1189) gibi en eski yazılı Dede Korkut kaynaklarından birinde Emren adı önemli bir yere sahiptir. Büğdüz Emen'in adı Dede Korkut'ta beş boyda geçmektedir. Büğdüz Emen'in adı ayrıca birçok yazılı tarihi kaynakta; *Yazıcıoğlu Oğuznamesi*, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, *Bahrü'l*

*Ensab, Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan, Şerefname, Tuhfetü's-Sürür*'de de geçmektedir. Üstelik bu yazılı Dede Korkut kaynaklarının önemli bir kısmında adı sadece *Emen* olarak geçmektedir. Oysaki Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki Begil'in oğlu Emren'in adı başka hiçbir Dede Korkut boyunda veya yazılı Dede Korkut kaynağında geçmemektedir. Üstelik Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, destanların anlatıcısı, destanlara adını veren Dede Korkut'un kılıç kuşandırdığı Begil'in oğlunun adının başka hiçbir destanda veya yazılı kaynakta geçmemesi garip bir durumdur. Sanki Emren ortadan kaybolmuş gibidir. Bu durum Begil oğlu Emren ile Bügdüz Emen'in aslında aynı kişi olmasından kaynaklanmaktadır. Destanın eski bir tarihinde alt tabakada aynı kişi olan Emen/Emren, tarihi süreç içerisinde, yine destanın eski bir tarihinde varyantlaşarak Emen/Bügdüz Emen ve Emren olarak iki farklı kişi haline gelmiştir. Eski bir tarihte bu varyantlaşmanın meydana gelmesinin en önemli nedeni, büyük olasılıkla, İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Salur Kazan-Aruz-Emen düşmanlığıdır. Halk, kahramanı bildiği Salur Kazan ile arası açılan, Aruz'un tarafında yer alan Emen'e karşı tavrı almış, bu nedenle de bu tip iki farklı varyantla iki farklı kişi haline gelerek yaşamaya devam etmiştir.

Burada ilginç bir bağlantıyı da dile getirelim: Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Bügdüz Emen için "*hiddetlendiği zaman bıyıklarından kan fışkırdı*" denmiştir ki, bu destani niteliği, Azeri Türklerindeki destan kahramanı Koroğlu için de söylenmektedir (Jirmunskiy, 1961: 626). *Semek-i Ayyar Hikâyesi*, Begil Oğlu Emren'in Boyu ve *Koroğlu Destanı*'nın aynı destanın farklı varyantları olduğunu belirtmiştik ki, bu bakımdan Bügdüz Emen ile Koroğlu arasındaki bu benzerlik de dikkat çekici bir ayrıntıdır.

*Begil* adının Oğuzların 24 boyundan biri olan *Beğdili* boyunun adını animattığını belirtmiştik. Belki de bu boy adını Begil'den alıyor olabilir (Eyüboğlu, 2019: 275). Büyük olasılıkla, Beğdili boyu tarihi süreç içerisinde, benzerleri birçok kez Türk tarihinde görüldüğü gibi, ikiye-üçe bölünmüş, böylece Bügdüz boyu da ortaya çıkmış olabilir. Veya Bügdüz boyundan Beğdili boyu ortaya çıkmış da olabilir.

10.-11. yüzyıllar arasında Kimek Federasyonu'nu oluşturan yedi boydan biri *İmi/İmir*'di (Divitçioğlu, 2015: 67). Emren ile İmi/İmir boyu arasında da bir bağlantı olabilir.

Birçok değerli araştırmacı ve biz, eser ve çalışmalarımızda Dede Korkut'un birçok tarihi bağlarını ortaya koymuştuk: Dede Korkut Destanları'nın en eski arkaik bazı varyantları M.Ö. 3. binyıla ait *Sümer* metinlerinde (Seydimbek, 2000: 50, 59-60; Ömeroğlu, 2002: 73, 80-81; Sultanzade, 2010: 480-483; Gezenfergızı, 2016: 652-654; Eyüboğlu, 2019: 310-311, 769-771) ve M.Ö. 1. binyıla ait antik çağ *Grek* metinlerinde (Baydur, 1951: 27-28; Boratav, 1958: 32; Boratav, 2012: 61-65; Jirmunskiy, 1961: 616-618; Ergin, 1989: 57; Kaya, 1995: 87-93; Şen, 2003: 602-609; Sina, 2004: 225-233; Abdulla, 2015: 27-30, 120-121, 182-183, 209-212, 256-266, 271-274, 297-298, 336; Merhan, 2016: 947; Eyüboğlu, 2019: 212-213, 244-245, 287-288, 311-313, 470-473) yer almaktadır; Dede Korkut, birçok anlatının oluşmasına kaynaklık etmiştir ve birçok destan, hikaye, efsane ve masal ile ilişkilidir. *Alpamış* (Paksoy, 1985: 620-622; Ergin, 1989: 50-51; Kaya, 1995: 87-93; Tural, 2000: XXI-XXII; Nisanbayev, 2000: 7; Konıratbayev, 2000: 156; Gülensoy, 2004: 81-82; Fedakar, 2004: 136-141; Bahadırova, 2005: 114-120; Üçüncü, 2006: 24, 52-53, 66-67; Eyüboğlu, 2019: 203-210), *Kozı Körpeş Bayan Sulu* (Avezov, 1997: 99; Aça, 2002: 16; Eyüboğlu, 2019: 210-211), *Koroğlu* (Tural

ve Nurmemmet, 1999: XXVII-XXVIII; Eyüboğlu, 2019: 375), *Oğuz Kağan* (Sümer, 1959: 363-368; Gökyay, 1973: CLIII, Ercilasun, 1994: 82-84, 87; Sakaoğlu, 1998: X; Genç, 2000: 169-170; Eyüboğlu, 2019: 122-126, 282-284, 381-383), *Kublandı/Koblandı* (Gökyay, 1973: CVIII-CX; Eyüboğlu, 2019: 422), *Ak Köbek* (Ercilasun, 1994: 82; Duymaz, 1996: 49-57; Eyüboğlu, 2019: 422-423) gibi birçok destan Dede Korkut'la yakından ilişkilidir; Dede Korkut'taki *Kanlı Koca*, *Uşun Koca*, *Duha Koca* vb. kişilerin adları eski Türk tarihindeki *Kanglı* (Gökyay, 1973: CX; Togan, 1982: 124; Özkan, 1997: 274-275; Margulan, 2000: 130-131; Kalafat, 2007: 226-230; Eyüboğlu, 2019: 344-351, 351-360), *Usun* (Togan, 1982: 124; Gökyay, 1973: 329, CLVIII-CLIX, CLXXVI; Eyüboğlu, 2019: 330-332, 446-449, 480-482), *Daha* (Eyüboğlu, 2019: 297-317, 328-329) gibi eski Türk boylarının adlarıyla ilgilidir; Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Aruz ve Emen ile mücadelesi ile Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu* ve *T'ang-şu*'daki Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki beyi tarafından öldürülmesi olayları ve konuyla ilgili bazı kişilerin adları (*Ulaş* ile *U-çe-le*; *Toymaduk* ile *Tonyukuk*; *Dundar* ile *Tu-mo-tu/Du-mo-du* vb.) arasında büyük bir benzerlik vardır (Ercilasun, 2000: 158-159; Ercilasun, 2002: 30-33; Ercilasun, 2004b: 126; Eyüboğlu, 2019: 387-445); Dede Korkut'taki Bayındır Han ve Salur Kazan arasındaki akrabalık ilişkisi (Bayındır Han'ın kızı ile Salur Kazan'ın evli olması ve Bayındır Han'ın oğlu ile Salur Kazan'ın kızının evli olması) bire bir aynı şekilde *Kül Tigin Yazıtı*'nda 2. (*Doğu*) *Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)* arasında da vardır (Eyüboğlu, 2019: 255-275, 362-364, 387-445; Eyüboğlu, 2022b: 219-224); *Camiu't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* ve *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de yer alan Oğuz şecerelerindeki birçok kişi (*Oğuz Han*, *Kün Han*, *Dib Yavkuy*, *Kuzı Yavı*, *Kayı İnal Han*, *Köl Erki*, *Tuman Han*, *Kayı Yavkuy* vb.) ve dönem, modern tarih bilgileriyle karşılaştırıldığında, Türk tarihindeki birçok kişi ve dönem ile bire bir örtüşmektedir (Sümer, 1959: 360; Togan, 1982: 118-125, 132-137; Gökyay, 1973: XL; Ercilasun, 2002: 26-28; Eyüboğlu, 2019: 118-166); Dede Korkut'ta geçen *Karadağlar*, *Aladağlar*, *Kazılık Dağı*, *Demirkapı*, *Amut Suyu*, *Gökçe Deniz*, *Kara Dere* vb. başta olmak üzere birçok yer adı eski Türklerin yaşadığı coğrafya ile örtüşmektedir; Dede Korkut'ta geçen birçok maddi-manevi kültür ürünleri Türk tarihindeki örnekleriyle bire bir aynıdır. Bütün bunlar ve daha birçok unsur Dede Korkut'un tarihi bağlarının oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun *Imra* adlı bir Türkmenistan varyantının olması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun Türkmenistan'da *Imra* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161). Melek Erdem'e göre, Türkmen varyantındaki Bekel, Dede Korkut Kitabı'ndaki Begil'dir. Türkmen varyantında Bayandır Han, Oğuzların güneybatı sınırını korumak için Bekel'i görevlendirmiştir. Bekel'in oğlu *Imra*, Dede Korkut Kitabı'nda Emre (Emren)'dir. Düşmanları Şaban Han ise Dede Korkut Kitabı'nda Şöklı Melik olarak geçmektedir (Erdem, 1998: 262).

Melek Erdem'e göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Begil Oğlu Emren'in Boyu ile Türkmen varyantındaki *Imra* Boyu temelde denktir. Aralarındaki bazı farklılıklar ise şunlardır: Dede Korkut Kitabı'nda gelen haraç Gürcistan'dan iken, Türkmen varyantında ise bundan söz

edilmez, güneybatı sınırının rahat olmadığı belirtilir; Dede Korkut Kitabı'nda Gürcistan'ın haracı olarak gelen silahları Bayındır Han kime vereceğini bilemeyip, ona Dede Korkut bunların sınırı koruyacak birine verilmesini tavsiye eder, Begil de bu işe razı olurken, Türkmen varyantında ise Bayındır Han, güneybatı sınırının rahat olmadığını, ne yapmak gerektiğini sorduğunda, Dana Bey adlı bir yaşlı kişi birtakım silahlar yapıp bunları sınırı koruyacak yiğide verilmesini tavsiye eder, Bayındır Han denileni yapar ve bu işe Bekel talip olur; Dede Korkut Kitabı'nda Begil, Berde'ye, Gence'ye varıp yurt tutar, Gürcistan ağzına varıp konaklarken, Türkmen varyantında ise Gorkut Ata, Bekel ve nökerlerini Oğuzların güneybatı sınırlarına kadar götürür; Türkmen varyantında Şaban Han'ın üç kez asker göndermesi ve her üçünde de akibetin aynı olması Dede Korkut Kitabı'nda yer almamaktadır; Türkmen varyantında Şaban Han'dan ve onun Şerip Ayyar'ı çağırıp onu casus olarak göndermesi sonucunda üç kez asker göndererek üç seferde de askerinin akibetinin aynı olması konusu Dede Korkut Kitabı'nda yer almamaktadır; Türkmen varyantında Şerip Ayyar'ın gidip olup biteni öğrenip geri gelmesi ve anlattıklarının üzerine Şaban Han'ın Oğuz'a casus göndermeye karar vermesi, Dede Korkut Kitabı'nda yer almamaktadır; Dede Korkut Kitabı'nda Bayındır Han'ın meclisinde Salır Kazan, Begil'in hünerini anlatır. Bayındır Han, hünerin attı mı, erde mi olduğunu sorduğunda erde olduğunu söylerler, Bayındır Han da attı olduğunu söyler. Bunun üzerine Begil küser giderken, Türkmen varyantında ise birisi kalkıp yiğidin marifetinin ata bağlı olduğunu söyler, bir başkası da Bekel'in kendisinde olduğunu söyler, tartışma Bayındır Han'a gider. O da marifetin yiğitte olduğunu söyler ve Bekel'e hediyeler verir; Dede Korkut Kitabı'nda düşman tekürü Şöklı Melik, Türkmen varyantında ise Şaban Han'dır; Dede Korkut Kitabı'nda Begil oğlunu Bayındır Han'a gönderip Kazan Bey'in yardıma gelmesini isterken, Türkmen varyantında ise Bekel oğluna Bayındır Han'a haber göndermelerini söyler; Türkmen varyantında haberci, olan biteni Bayındır Han'a anlatır. Bayındır Han da İç Oğuz'un 12 hanlığıyla maslahatlaşır ve her hanlıktan 10 asker toplayıp gelmelerini söyler; Dede Korkut Kitabı'ndaki Allah'a yalvarma ve kafirin müslüman olması gibi dini hususlar, Türkmen varyantında görülmemektedir (Erdem, 1998: 291-297).

Naciye Yıldız'a göre, Türkmen varyantında, Imra Boyu (Begil Oğlu Emren'in Boyu)'nda, Dede Korkut Kitabı'ndaki Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndan daha farklı bir giriş olduğu görülürken, avda Bekel'in ayağının kırılmasından sonraki olaylar Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki gibi gelişir ve biter (Yıldız, 2000: 365-366).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda geçen birçok yer adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 116, 117, 120) Dede Korkut Kitabı'nda *Arku* olarak geçen yer adı daima *Ala Dağ* ile birlikte geçmektedir (Gökyay, 1973: 332). Tarihte Orta Asya'da *Argu* olarak bilinen önemli bir bölge vardır: 8. yüzyıla ait, Turfan yakınlarındaki Hoço harabelerinde bulunan Uygurca yazılmış bir Mani metninde, Karluk Devleti'nin kuruluşu ile ilgili satırlarda, “*ç(e)riğ Türk ulus, argu, tlas / Köğün içi-nte.yme yokarı kodı / ilgerü kirü atı iştilmiş yme / küsi sorulmuş kutluğ ulus / (asker Türk milleti, Argu, Talas / vadisi içinde, Ve yukarı-aşağı / ileri-geri adı duyulmuş ve. / şöhreti sorulmuş şanlı ulus)*” ifadesinde ve “*yme (a)ltun argu / ... (ul)us Kasu hanı ordu (ve asil argu / ... milleti Kasu hanı, Ordu)*” ifadesinde *Argu*'nun adı geçmektedir. Metinde, Karluk

hükümdarı, Çiğil beyi Arslan İl-tirgük (Alp Tarhan Beg)'e aynı zamanda *Altun Arđu* halkının ve *Kaşa* şehrinin de Hanı deniyordu, ayrıca o, Çiğil ve Ordu kentlerinin de hükümdarıydı ve “(bütün) Türklerin başı ve büyüğü” anlamına gelen “*Uluğ Türkdün Praşdanki*” olarak da tanıtılmıştır. Arslan İl-tirgük, Talas (Taraz) ve *Argu* sahalarında ve Yedisu vadilerinde, yani Karluklar'a ait olan arazi üzerinde hükümdarlık yapmıştı, Uygur hükümdarı İl-tutmuş (759-780)'ın çağdaşındı (Gabain, 1950: 374). 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, bu coğrafi alanı “*argu. İki dağ arası. Buradan hareketle Tiraz (Talas) ile Balasagun arasındaki ülkeye argu denir, çünkü bu bölge iki dağ arasındadır*” şeklinde açıklamıştır (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 148). *Aladağlar*, Orta Asya'da Tanrı Dağları'nın büyük bir kolunu oluşturan dağlardır, Tanrı Dağları'nın kuzey ve batı kolunda yer alırlar. Bu bölgede *Aladağlar* adını taşıyan ve Tanrı Dağları'nın bir bölümünü oluşturan birçok dağ sırası vardır. Dede Korkut'ta geçen *Ala Dağ*, Orta Asya'da bugün de aynı adı taşıyan dağlardır. *Arku Beli Ala Dağ* ifadesinden tarihi olarak *Argu* beli olan, bugünkü Kazakistan-Kırgızistan sınırları boyunca uzanan ve *Karadağlar* ile kesişen *Talas Aladağları* ve *Kırgız Aladağları* (ve *İli Aladağları* ile *Yedisu (Cungar) Aladağları*) kastedilmiştir. Bu bölge tarih boyunca Saka, Kanglı, Usun, Batı Hun, Batı Göktürk ve Türğişlerin merkez bölgelerinden biri olmuştur.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda *Demür Kapu Dervendi*'nin adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 119). Türk Tarihinde çok sayıda yer *Demirkapı/Derbent* olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de çeşitli Türk devletlerinin diğer kavimlerle sınır bölgelerini oluşturuordu. Milattan Önceki dönemlerden başlayarak, İskit/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Göktürkler, Batı Göktürkleri, Türğişler, Hazarlar, Oğuzlar gibi çok sayıda Türk boy ve devletleri, bu *Demirkapı*'ları aşmak için akınlar düzenlerlerdi ki, bütün bu hatıralar destanlara ve Dede Korkut'a yansımıştır. Bu *Demirkapı*'lardan ikisi çok ünlüdür ve Dede Korkut'ta adı geçen *Demirkapı*'lar bunlardır: 1) Orta Asya'daki (Amu Derya) *Demirkapı*: İlki ve en önemlisi, günümüzde Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının kesişim yerinde, Amu Derya'nın kıyısına yakın bir yerde yer alan *Demirkapı*'dır. 2) Hazar Denizi'nin batısındaki (Kafkasya) *Demirkapı*: Hazar Denizi'nin batısında, Azerbaycan'ın kuzeyinde, bugünkü Rusya'ya bağlı Dağistan'da yer alan *Derbent*'tir.

Tarihi kaynaklarda *Demirkapı* hakkındaki bilgiler çoktur. Makale sınırını aşmamak için burada sadece bir iki örnek vereceğiz: *Kül Tigin Yazıtı*'nda Bilge Kağan, birçok yerde *Demirkapı*'dan bahsetmiştir ki, *Demirkapı*'nın Türkler için önemini ortaya koymaktadır: *Kül Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “*Kurığaru Yençü Üç(üz) keçe Temir Kapığka teği süledim*” (*Batıda İnci (Sır Derya) ırmağı(nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim*) (Kül Tigin Yazıtı, G3-G4; Tekin, 1998: 34-35). *Kül Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “*Soğdak bodun iteyin tiyin Yinçü üğüzüğ keçe Temir Kapığka teği süledimiz*” (*Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettik*) (Kül Tigin Yazıtı, D39; Tekin, 1998: 48-49).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda *Dokuz Tümen Gürcistan*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 115, 117). Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Gürcistan*'ın adı geçerken, Türkmen varyantındaki Bamsım Birek Boyu'nda ise bu yer adı yoktur. Dede Korkut Kitabı'nda Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda gelen haraç *Gürcistan*'dan iken, Türkmen varyantındaki İmra Boyu'nda ise bundan söz edilmez, güneybatı sınırının rahat olmadığı belirtilir (Erdem, 1998: 280, 292). *Dokuz Tümen Gürcistan* ifadesi ile, *tümen*'in “on

*bin*” anlamında bir sıfat olduğu düşünüldüğünde, “*doksan bin asker çıkartan Gürcistan*” anlamına geldiği söylenebilir. Burada aslında Dede Korkut’un tarihi ile ilgili dikkat çekici bir ayrıntı vardır; Orta Asya’da, Göktürk-Türgiş döneminde, güneybatı sınırında *Demirkapı* ve *Gur*, *Garcistan* bölgeleri bulunuyordu ki, Dede Korkut Hikâyeleri’nin Orta Asya’da ortaya çıktığının bir yansımasıdır. *Orhun Yazıtları*’nda ve Dede Korkut’ta adı geçen ünlü *Demirkapı*, tarihi *Garcistan* bölgesindedir. Orta Asya’daki tarihi *Gur*, *Garcistan* bölgelerinin adı Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında mahallileşerek Dede Korkut Kitabı’na *Gürcistan* olarak yansımıştır.

*Gur* ve *Garcistan*, Orta Asya’da yer alan önemli tarihi bölgelerdir: İbn Hurdazbih (ö:912-913)’in *El-Mesalik ve'l-Memalik* (y:885-886) adlı eserine göre, Belh-Yukarı Toharistan Yolu bölgesindeki, *Garşistan*’ın haracı 100.000 dirhemdi, koyundan 2.000 baştı (İbn Hurdazbih, 2008: 43). Eserin *Horasan’da ve Doğu’da Kullanılan Hükümdar Lakapları* bölümünde, *Garşistan* meliklerine *Berazbende* dendiği belirtilmiştir (İbn Hurdazbih, 2008: 45). *Hudud El-Alem* (y:982)’e göre, *Horasan* ülkesinde, Cüzcanan, doğusunda Belh’e ve Toharistan’a uzanıyordu, Bamiyan’a kadar iniyordu. Güneyinde *Gur* ve *Bust*’e uzanıyordu. Batısında *Garcistan* ve oranın merkezi *Bashin*’den aşağı *Merv*’e kadar uzanıyordu. Kuzeyinde *Ceyhun* bulunuyordu. Buranın hükümdarı *Afridhün*’ün soyundan geliyordu. Bu hükümdara *Horasan’da Cüzcanan Meliki* deniyordu. *Garcistan* ve *Gur* sınırları içindeki bütün liderler bu hükümdara bağlıydı. *Horasan* ülkesinde yer alan *Garcistan*’ın en önemli kenti *Buşin*’di. Buranın liderine *şar* deniyordu. Birçok tahıl üretiliyordu, arazileri boldu ve zengindi. Dağlık bir bölgeydi. Sakinleri barışçıl ve iyi kalpliydi. Halkı çoban ve çiftçiydi (Orhan, 2007: 87-88) *Gur* adı *Herat*’ın doğu ve güneydoğusunda ve *Garcistan* ile *Guzgan*’ın güneyindeki dağlık bölgeye verilmiştir (Barthold, 1990: 360). *Garcistan*’ın dağ eteğini kapsayan *Demir Kapı* aşağı *Toharistan* bölgesinde yer almaktadır (Gibb, 2005: 23’ten aktaran Dadan, 2006: 31-32). *Harizmşah Devleti*’nin kurucusu *Harizmşah Atsız*’ın büyük babası *Anuş-tegin Garca* (*Garça*), *Selçuklu* emirlerinden *Bilge-tegin*’in (*Bilge Beg*) kölesiydi. *Bilge-tegin* onu *Garcistan*’dan satın aldığı için kendisine bu lakap verilmişti (Barthold, 1990: 345). 14. yüzyılda yazılan *Camiu’l-Tevarih*’de *Karluklar*, *Garcistan* ve *Hindu Kuş Dağları* çevresinde yaşar bir halde gösterilmiştir (Sümer, 1959: 368). *Şehname*’deki Türk kahramanı *Afrasiyab*’ın, yani Türkçe adıyla *Alp Er Tunga*’nın, *İran* ve *Hint* fütuhati sırasında karargahı *Orta Asya*’da, bugünkü *Afganistan*’ın ortasında yer alan *Gurçestan*’da idi (Togan, 1982: 125-127). *Camiu’l-Tevarih*’de, *Oğuz Han*’ın *Türkistan*’daki *Gur*, *Garcistan* ve o tarafları ele geçirdiğinden, *Oğuz*’un askerlerinin bütün *Gur* vilayetini, *Garcistan*’ı, *Gazne*, *Zabil* ve *Kabil*’e kadar il yapıp ele geçirdiklerinden bahsedilmiştir. Dünyanın birçok yerini ele geçiren *Oğuz Han*, ülkesine dönerken çabuk gitmek için *Gur* ve *Garcistan* yoluyla hareket etmişti (Togan, 1982: 22, 47). *Şecere-i Terakime*’ye göre, *Oğuz Han*, *Belh*’i aldıktan sonra, *Gur*’u da almıştı. *Gur*’da çok kar yağmıştı. *Oğuz Han*, burada *Karlık*’a ad koymuştu. *Gur* şehri *Belh*’e bağlıydı (Ebülغازi Bahadır Han, 1974: 34-36). *Oğuznamelerde* ayrıntılı olarak geçen, *Oğuz Han*’la ilişkilendirilen, *Oğuzname* geleneğinde önemli bir yeri olduğu ve *Oğuzların* hatıralarında önemli bir yer tuttuğu anlaşılan *Gur*’un, *Garcistan*’ın, *Oğuz Han*’ın fetih güzergahından ve adları *Garcistan* ile birlikte geçen, *Gur*, *Gazne*, *Zabil* ve *Kabil* yer adlarından, *Orta Asya*’da tarihi *Garcistan* bölgesinde olduğu açıkça görülmektedir. *Dede Korkut Kitabı*’nda adı *Gürcistan* olarak geçen yer, *Batı Göktürk-Türgişlerin* *Farsi kavimlerle* sınırını teşkil eden *Orta Asya*’daki tarihi *Garcistan* bölgesi olup, ünlü *Demirkapı* da bu bölgeye çok yakında yer almaktadır. *Dede Korkut Kitabı*’nda *Gürcistan* adının geçtiği



üç boy; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Milattan Önceki dönemlerde Türklerin bu bölgeye yaptıkları akınların hatıralarından kalıntılar da taşımakla birlikte, Göktürklerin-Türgişlerin tarihi *Garcistan* ve *Demirkapı* bölgelerine yaptıkları akınların hatıralarını taşımaktadır.

Begil Oğlu Emren'in Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Dağ*'ın/*Kara Dağlar*'ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 335) bu dağların adı, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Karacuk* olarak da geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karadağ/Karacuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan *Karadağlar (Karataav)*'dir: Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz şehri olarak belirttiği *Karacuk*, esere göre hem Fârâb kentinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972: 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihü'z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok rivayeti aktarmıştır. Buna göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu *Kara Dağ*'daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş ve onlardan zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017: 73-89). Günümüzde Kazakistan'da Sir Derya Irmağı'na paralel bir şekilde uzanan *Kara Tav* sıradağları Dede Korkut'taki "*karşı yatan Kara dağ*" yahut *Karacuk Dağ*'dir (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Dede Korkut'ta geçen *Karacuk* adı ile Oğuzlar'ın Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972: 384). Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir şekilde uzanan *Karataav/Karadağlar*, Dede Korkut'taki ünlü *Kara Dağlar/Karacuk*'dur (Eyüboğlu, 2019: 430).

Begil Oğlu Emren'in Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kazılık Dağı*'nın adı altı boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 336). Kırgızların *Manas Destanı*'nin devamı olan *Semetey Destanı*'nda Dede Korkut'un ve *Kazılık Dağı*'nin adları geçmektedir (Erdem, 1998: 317). Dede Korkut'ta adı geçen *Kazılık Dağı*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'dadır: Zeki Velidi Togan, *Kazıgurt*'u Orta Asya'daki aynı adla bilinen dağ ve kasaba olarak belirttikten sonra, Ahmed Yesevi'nin halifesi İsmail ve İshak Ata'ların *Kazıgurt*'a mensup olduğunu söylemiştir (Togan, 1982: 81). Orhan Şaik Gökyay, *Kazılık Dağı*'nı, "*Taşkent'le Sayram arasında bir küçük dağ*" olarak belirtmiştir (Gökyay, 1973: 336). Faruk Sümer'e göre, gerek Azerbaycan, gerek Doğu Anadolu'da *Kazılık Dağı* adlı bir dağ, eski ve yeni kaynaklarda görülmemektedir. Bu dağın da Türkistan'da olması pek muhtemeldir. *Kazılık Dağı*'nin adı *Manas Destanı*'nda da bir yerde geçmektedir. *Kazgurd*, Oğuzlar'ın yurtlarındaki ünlü dağlardan birisi olup, Sirderya boylarındaki *Karacuk*, yani bugünkü *Karataav* sıra dağlarının bir kısmı olmalıdır (Sümer, 1959: 366, 410). Alkey Margulan'a göre, Dede Korkut'ta geçen yerlerden *Kazılık* bugünkü Kazakistan'dadır. *Kazılık* adı, *Manas Destanı*'nda da vardır. Kazakistan'da, Çimkent ilinde, kutsal bir yer olarak görülen, *Kazıgurt Mağarası* vardır (Margulan, 2000: 142-143). Saadetin Gömeç, *Kazılık Dağı*'nı bugünkü Türkistan'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağ, Tanrı Dağları'nın batıya doğru uzanan kollarından biri olarak belirtmiştir. *Manas Destanı*'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir (Gömeç, 2009: 212). Türkmenistan varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi Boyu'nda, Oğuzlar ile Gever Hanlığı arasındaki mücadelelerde, *Kazılık Hoca*, Gever Hanlığı'na vekil olarak gönderilmiştir (Erdem, 1998: 262). *Kazılık Koca*'nın adı, dolayısıyla *Kazılık* adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir.

Dede Korkut'ta adı geçen ünlü *Kazılık Dağı*'nın, bugünkü Tanrı Dağları ve onun bir kolu olan Aladağlar ve Aladağlar'ın batıdaki uç noktası olan *Kazıgurt Dağı* olduğu anlaşılmaktadır. Orta Asya'da Türk toplulukları arasındaki çeşitli efsanelerde, dünyanın merkezi olarak *Sir Derya*'nın gösterilmesi, insanlığın ilk olarak *Karadağ*'da ortaya çıktığına inanılması, bu bölgede yer alan binlerce yıllık mağara ve arkeolojik materyallerin bulunması, tarihin en eski devirlerinde Türkler için bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde Kazakistan'da Çimkent'in güneyi ile Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in kuzeyi arasındaki, Kazakistan-Özbekistan sınır bölgesinde yer alan *Kazıgurt Dağı*, Tanrı Dağları'nın bir kolu olan *Aladağlar*'ın batıdaki uç noktasını oluşturmakta olup, bu dağ silsilesinin en eski adlarından birini yansıtır olmalıdır.

### 1.6. Üst Tabaka

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun, en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Emren'in adı belki de Kafkas asıllıdır ve Kafkasya protemesi, Gürcistan ve Kuzey-Kafkasya halklarının destan ve folklorunda geçen Amiran veya Amram'ı hatırlatmaktadır. Bu ad günümüzde de halk arasında yaşamaktadır (Jirmunskiy, 1961: 617-618; Gökyay, 1973: CLX). Şamil Cemşidov'a göre, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, Oğuzların yaşadığı yerler, Berde-Gence-Gürcistan sınırı istikamet çizgisinin arkasındadır. Çünkü, Begil'in Oğuz'dan göç edip Gürcistan sınırına gittiği yolda Oğuz ile Berde arasında bir kent olsaydı, onun adının mutlaka geçmesi gerekirdi (Cemşidov, 1961: 123'den aktaran Gökyay, 1973: CL). Avelbek Konıratbayev'e göre, Begil Oğlu Emren'in Boyu Kafkasya'da teşekkül etmiştir (Konıratbayev, 2000: 165).

Eski Türklerin yaşadıkları yerlerde ortaya çıkan arkeolojik buluntular, tarihi kaynaklardaki bilgiler, bu konuda araştırmacılarca yapılan çok sayıda değerlendirme eski Türklerin inanışları konusunda önemli bilgiler sunmuştur. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükán (Yörükán, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak nitelendirmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptiler.

Eski Türklerin ve atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

## 2. Sonuç

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka *En Eski Devirler Tabakası*, *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, *Göktürk-Türgiş Tabakası*, *Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun eski devirlere, Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzanan bir en alt tabakası olabilir. Anlatının mitolojik kökleri olabilir. Çünkü, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda ata ve geyiğe vurgu yapılmaktadır. Bu bakımdan bu boyun en alt tabakasında Türk tarihinin en büyük dönemeçlerinden biri olan geyik kültüründen atlı kültüre geçişin bir yansıması yer alıyor olabilir. Destanda geyiğin ve atın önemli bir yer tutması, destanın geyik kültür ve medeniyetinden atlı kültür ve medeniyetine uzanan, yüzlerce, binlerce yıllık bir geçiş dönemini yansıtan bir alt katmanı olduğunun bir yansıması olabilir. Geyik ile ilgili bazı epitotlar Dede Korkut'un Türkmen varyantında da vardır.

*Mergen* adı Türk destanlarında ve onların varyantlarında oldukça kökleşmiş olup çok yaygındır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki *Emren*, tarihin derinliklerinden gelen ve Orta Asya'da geniş yayılım gösteren *Mergen* destanlarının, efsanelerinin Dede Korkut varyantıdır. *Semek-i Ayyar*'da (y:1189) *Ermen*, Dede Korkut Kitabı'nda (y:15.-16. yy.) Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda *Emren* ve ayrıca *Emen*, Türkmenistan varyantında (y:20. yy.) Imra Boyu'nda *Imra*, Korkut'un Kabri Kazıldı Boyu'nda *Mergen* olarak geçen bu adın hatıraları tarihin derinliklerinden gelmektedir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Özellikle destanın İskit-Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan kökleri olan *Köroğlu Destanı*'yla olan ilgisi, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun da bu döneme uzanan bir alt tabakası olduğunu düşündürmektedir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle bu tabaka destanda önemli bir yere sahiptir. Begil, Emren, Dede Korkut, Bayındır Han, Salur Kazan ve diğer Oğuz beylerinin birçoğu bu tabakaya aittir. Bu tabakada, eğer alt tabakalardan gelen kökler varsa, onlar tarihileşme ve sonra da destanlaşma sürecine girmiştir. Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu açık bir şekilde, Türk Dünyası'nın en büyük destanlarından biri olan *Köroğlu Destanı*'yla ilgilidir. Bilindiği gibi tıpkı Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda olduğu gibi *Köroğlu Destanı*'nda da ata büyük vurgu yapılmaktadır. *Semek-i Ayyar Hikâyesi*, Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun ve aynı zamanda Türk destanları arasında önemli bir yeri olan *Köroğlu Destanı*'nın tespit edilmiş en eski varyantıdır. Begil Oğlu Emren'in Boyu ve *Köroğlu Destanı*, farklı Oğuz/Türk boylarının olaylara farklı bakış açılarını yansıtmaktadır.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun, Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş; Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış; destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'ndaki *Emren* ile Dede Korkut'ta Dış Oğuz beyleri arasında adı geçen *Büğdüz Emen* destanın alt tarihi katmanlarında aynı kişidir. Aynı tip zamanla varyantlaşarak iki ayrı kişi haline gelmiştir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun *Imra* adlı bir Türkmenistan varyantının olması, boydaki birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

### 3. Kaynakça

- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Agacanov, S. G. (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Avezov, M. (1997). "Kozi Körpeş-Bayan Sulu", akt. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, *Bilig*, S. 5, s. 93-106.
- Bahadırova, S. (2005). "Dede Korkut Kitabı ve Alpamış Destanı'nın Karakalpak Varyantı", akt. Pınar Dönmez Fedakar, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. V, S. 1, 113-120.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Baydur, S. Y. (1951). "Evripides'in Alkestis'i - Dede Korkut'un Deli Dumrul'u", *Türk Dili*, S. 1, s. 27-28.
- Bekki, S. (2002). "Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destanı", *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 569-579.
- Boratav, P. N. (1958). "Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, S. 48, s. 31-62.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Dadan, A. (2006). *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demir, N. (2017). *Ulu Han Ata Bitigi - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Divitçioğlu, S. (2015). *Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Duymaz, A. (1996). "Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpi: Salur Kazan", *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Külliği (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Ercilasun, A. B. (1994). "Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Múnasebetler", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.
- Ercilasun, A. B. (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgöl ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). "Salur Kazan Kimdir?", *Milli Folklor*, S. 56, s. 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). "Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralanması", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/1, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 61-69.
- Ercilasun, A. B. (2004b). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). "Oğuz Adının Etimolojisi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 15-20.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (2005). "Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (19), 213-240.
- Fedakar, S. (2004). "Alpamış Destanı Ve Dede Korkut Kitabı'nda Kahramanların Ortaya Çıkışı", *Milli Folklor*, S. 61, s. 134-141.
- Gabain, A. V. (1950). "Köktürklerin Tarihine Bir Bakış, III", çev. Saadet Çağatay, *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 3, s. 373-379.
- Genç, R. (2000). "Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgöl ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 169-174.
- Gezenfergızı, A. (2016). "Oğuz Destanı "Kitabı Dede Korkut"un İzleri Kıpçak Kökenli Kumuklar'ın Yırlarında ve Sümer Metinlerinde", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 2. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 651-656.

- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2009). “Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2009), s. 210-217.
- Gülensoy, T. (2004). “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikayeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu”, II. Milletlerarası Dede Korkut Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/I, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 81-92.
- Gültepe, N. (2013). *Türk Mitolojisi - Yeni Araştırmalar Işığında*. İstanbul: Resse Yayınları.
- İbn Hurdazbih (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Jirmunskiy, V. M. (1961). “Kitabı Korkud” ve Oğuz Destanı Geleneği”, çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.
- Kalafat, Y. (2007). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları - II*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kanar, M. (1998). “Hikâye (Fars Edebiyatı)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 17, s. 485-487.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kbalcalı Yayınevi.
- Kaya, D. (1995). “Alpamış Destanı”, *1995 Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Kırkkale 9-11. 6. 1995) Bildirileri*, s. 87-93.
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Konıratbayev, A. (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Maksudov, F. (2018). “Tanrı Dağları ve Çevresinde Konargöçer Kültürü”, *Altaylardan Toroslara Konargöçer Türkler*, Edit. Mustafa Gökçe, Eren Fehmi Eroğlu. Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 87-105.
- Margulan, A. (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Merhan, A. (2016). “Dede Korkut Hakkındaki İlk Yazı (Heinrich Friedrich Von Diez, 1815) Üzerine”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 2. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 941-948.
- Musevi, N. R. (2000). “Azerbaycan'ın Güneyinde Dede Korkut Kitabı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 271-276.
- Nisanbayev, A. (2000). “Türk Halklarının Büyük Düşündürü Korkut Ata”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 1-13.
- Orhan (Kurulay), S. (2007). *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 1. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öksüz, E. (2010). "Dede Korkut Destanlarından Begil Oğlu Emren Destanı Üzerine Simgesel Bir Yorum Denemesi", *Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, s. 1-10.
- Ömeroğlu, İ. (2002). "Mifik-Düşüncədə Rasyonallıq: Bilgamsı-Dədə Qorqud Ölməzliyi", *Bilig*, S. 20, s. 73-88.
- Özkan, İ. (1997). "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 263-314.
- Paksoy, H. B. (1985). "Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan", *Türk Dili*, S. 403, s. 619-622.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, W. (2012). "Şamanlık", *Türklük ve Şamanlık*, edit. Ö. Andaç Uğurlu, çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi. s. 13-103.
- Rahmanov, A. (1997). "Korkut'un Kabri Kazıldı", akt. Yusuf Akgül, *Bilig*, S. 6, s. 93-112.
- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Salman, H. (1998). *Türğişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Salman, H. (2002). "Türğişler", *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 412-420.
- Seydimbek, A. (2000). "Korkut Ata Efsaneleri", akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 49-95.
- Sina, A. (2004). "Alkestis ve Deli Dumrul", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 36, s. 225-235.
- Sultanzade, V. (2010). "Domrul Adının Kökeni Ve Deli Domrul Boyunda Bazı Motiflerin Kaynağı Üzerine", *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu-KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Epik Ənənəsində Dastan "Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə" VI Uluslararası Folklor Konfransının (Bakı, 25-26 Noyabr 2010) Materialları*. Bakı. s. 480-483.
- Sümer, F. (1959). "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007). "Oğuzlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 33, s. 325-330.
- Şehriyar, G. (2016). "Bekil Oğlu İmranın Boyu"ndaki Bekil Simgesi ile Ekil-Bekil Kuşunun Karşılaştırılması", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 3. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 1293-1299.
- Şen, M. (2003). "Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı", *Türk Dili*, S. 618, s. 602-611.
- Taşaoğlu, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

- Taşağılı, A. (2015). "Oğuzların Tarih Sahnesine ıkışı Hakkında", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kùltürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 21-30.
- Taşağılı, A. (2017). *Gökbörü'nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Resideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tural, S. (2000). "Korkut Dede/Ata'yı Kavramak Yolunda", *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. XIII-XXXVI.
- Tural, S. ve Nurmemmet, A. (1999). *Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası*. Ankara: Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü Yayını.
- Üçüncü, K. (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış*. İstanbul: Töre Yayın.
- Üstünova, K. (2008). "Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler", *Turkish Studies*, Volume 3/1, s. 138-144.
- Yalçınkaya, F. (2016). "Dede Korkut Kitabı'nda Ocağın Közü Devletli Ođullar", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kùltür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (eşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 3. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 1479-1486.
- Xun, B. (2000). "Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli", ev. Alimcan İnayet, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10, s. 465-481.
- Yıldız, N. (2000). "Gorkut Ata - Türkmen Nüshasının Değeri Ve Önemi", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 363-370.
- Yörükán, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.